

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

АНДРЕЙЧЕНКО Світлана Сергіївна

УДК 341.211/214:316.276

**МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА КОНЦЕПЦІЯ АТРИБУЦІЇ
ПОВЕДІНКИ ДЕРЖАВИ**

Спеціальність 12.00.11 – міжнародне право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Одеса – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному університеті «Одеська юридична академія» Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант доктор юридичних наук, професор
ЗЕЛІНСЬКА Наталія Анатоліївна,
Національний університет
«Одеська юридична академія»,
професор кафедри міжнародного права
та міжнародних відносин

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
АНТИПЕНКО Володимир Федорович,
Національний авіаційний університет,
завідувач кафедри міжнародного права;

доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України
ДМИТРИЄВ Анатолій Іванович,
Інститут законодавства Верховної Ради України,
головний науковий співробітник відділу
європейського права та міжнародної інтеграції;

доктор юридичних наук, професор
ТИМЧЕНКО Леонід Дмитрович,
Національний університет Державної
податкової служби України,
професор кафедри міжнародного права

Захист відбудеться 12 лютого 2016 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.04 у Національному університеті «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий 11 січня 2016 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

К. В. Горобець

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В епоху безпрецедентних загроз для міжнародного миру й безпеки та взаємної уразливості сильних і слабких держав особливої значимості набуває неухильне виконання всіма суб'єктами міжнародного права міжнародно-правових зобов'язань. Україн актуальним це стало для України, яка зазнала масштабних та не виправних порушень у таких основоположних сферах як підтримання миру, безпеки, захист прав людини. У своїй доповіді на 70-й сесії ГА ООН (2015 р.) Генеральний Секретар зазначив, що конфлікт у східній частині України продовжує спустошливо впливати на цю країну, являючи собою виклик для регіонального та міжнародного миру й безпеки. Це свідчить про нереалізованість повною мірою потенціалу міжнародного права та необхідність підвищення його ефективності.

Серед правових та політичних засобів охорони вищих цінностей людської цивілізації та забезпечення міжнародного правопорядку першорядна роль належить міжнародній відповідальності. У резолюції № 68/104 від 2013 р. ГА ООН відзначила, що тема відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння має величезне значення у відносинах між державами та ухвалила включити до попереднього порядку денного своєї 71-ї сесії (2016 р.) питання «Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння» і продовжити розглядати можливість прийняття конвенції про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння чи інші належні заходи на основі Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р. (далі – Статті 2001 р.).

Атрибуція державі поведінки державних або недержавних осіб та утворень (далі – атрибуція поведінки державі) є одним із ключових положень серед норм про міжнародну відповідальність держав, що зумовлюється необхідністю визначення того, чи є конкретне діяння державного або недержавного актора вчиненням державою для подальшого її притягнення до міжнародної відповідальності. Втім, доводиться констатувати наявність політико-правових проблем застосування норм про атрибуцію, що спричинює гострі дискусії в теорії та практиці міжнародного права. Серед таких проблем можна виділити відсутність єдиних загальнообов'язкових правил, що визначають умови для атрибуції, залежність застосування того чи іншого правила від конкретних обставин справи, різну інтерпретацію правил про атрибуцію в прецедентному праві, оскаржуваність застосовних правил.

Ретельне вивчення та розв'язання проблеми атрибуції поведінки державі у міжнародному праві потребує серйозного наукового забезпечення. Окремі питання атрибуції свого часу привертати увагу української та міжнародної юридичної спільноти і ставали предметом коментарів та публікацій, проте комплексно їх ще не досліджували. У міжнародно-

правовій літературі немає монографічних досліджень, окремо присвячених проблематиці атрибуції державі поведінки державних та недержавних акторів з метою притягнення до міжнародної відповідальності.

Серед вітчизняних учених тематику міжнародної відповідальності держави, включаючи деякі питання атрибуції у міжнародному праві, розглядали В. Ф. Антипенко, М. М. Антонович, М. О. Баймуратов, Ю. Ю. Блажевич, М. В. Буроменський, В. Г. Буткевич, О. В. Буткевич, К. А. Важна, В. А. Василенко, Л. Г. Гусейнов огли, В. Н. Денисов, А. І. Дмитрієв, Н. В. Дрьоміна-Волок, О. В. Задорожній, Н. А. Зелінська, Т. Р. Короткий, І. І. Лукашук, В. В. Мицик, М. І. Пашковський, В. М. Репецкий, Є. Л. Стрельцов, Л. Д. Тимченко, Г. О. Христова, М. Ю. Черкес. Значний внесок у розробку проблем атрибуції, вини держави зробили дослідження радянських учених: В. М. Єлинічева, Ю. М. Колосова, П. М. Куріса, Д. Б. Левіна, В. А. Мазова, С. Б. Петровського, С. Б. Раскаля, Г. І. Тункіна, М. О. Ушакова, М. Х. Фарукшина та ін.

Окремим аспектам атрибуції поведінки державі присвячена низка праць у зарубіжній міжнародно-правовій літературі. Зокрема, можна виділити доробок таких науковців далекого і ближнього зарубіжжя як А. Абасс, Р. Аго, С. Ф. Амерасінг, Д. Анцилотті, Е. Аречага, Б. Ченг, Р. Р. Батршин, Б. Ш. Беллалова, А. Більж, Е. Борчард, Я. Броунлі, Р. Варк, Ф. О. Вертліб, С. Верхоевен, Р. Вольфрум, Г. Дам, П. Дамберрі, К. О. Дейкало, Д. Джінкс, О. Джонс, М. Д. Еванс, А. Зайберт-Фор, І. Зісмель, К. Іглтон, Б. Конфорті, Дж. Кроуфорд, Дж.-П. Кенедек, Ч. Лехнардт, С. Оллесон, М. Сассолі, Я. С. Кожеуров, Д. Макголддрік, Ф. Максім, Д. Матаз, Дж. Мореллі, Л. Оппенгейм, О. А. Прошина, Т. Руїс, М. Соренсен, А. Фавр, Д. М. Хейджер, Ж.-М. Хенкертс, М. Шоу тощо.

Водночас роботи вчених, які зробили значний внесок у розвиток сфери міжнародної відповідальності, не вичерпують багатогранної проблематики атрибуції у міжнародному праві. У сучасних умовах виникають нові проблеми, що ускладнюють атрибуцію державі поведінки у цілях міжнародної відповідальності, тому актуальним є вироблення нового концептуального розуміння атрибуції у міжнародному праві на рівні фундаментального наукового дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана відповідно до теми науково-дослідницької роботи Національного університету «Одеська юридична академія» на 2011–2015 рр. «Традиції та новачі у сучасній українській державності і правовому житті» (державний реєстраційний номер 0106U0004970) та теми науково-дослідницької роботи кафедри міжнародного права та міжнародних відносин «Прогресивний розвиток міжнародного права в умовах глобалізації правового простору» на 2011–2015 рр.

Мета і задачі дослідження. Мета дослідження полягає у створенні цілісної міжнародно-правової концепції атрибуції державі поведінки

державних та недержавних акторів. Відповідно до мети дослідження в дисертації зосереджена увага на виконанні таких основних задач:

висвітлити теоретико-методологічні основи дослідження;

простежити еволюцію поняття «атрибуція» у міжнародному праві та дати його сучасну наукову інтерпретацію на основі двох підходів: державно-орієнтованого та індивідуально-орієнтованого;

визначити сутність державно-орієнтованого та індивідуально-орієнтованого підходів, виявити та охарактеризувати критерії для застосування таких підходів;

прослідкувати генезис поняття «вина» держави у міжнародно-правовій доктрині та практиці;

розглянути вини як *condicio sine qua non* протиправності діяння держав крізь призму теорії суб'єктивної відповідальності (*fault responsibility*);

проаналізувати теорію об'єктивної відповідальності держав (*objective responsibility*);

визначити та охарактеризувати критерії розмежування між теорією абсолютної відповідальності (*sine delicto liability*) та теорією об'єктивної відповідальності (*objective responsibility*);

розкрити специфіку еклектичного підходу до питання вини та розглянути проблему вини держави в контексті тлумачення первинних міжнародно-правових норм;

надати характеристику підходу до розуміння вини держави через порушення стандарту *due diligence*;

визначити основні засади атрибуції державі поведінки державних органів, виокремити фактори для ідентифікації державного органу як такого;

з'ясувати підстави для атрибуції державі поведінки законодавчих органів;

визначити обставини, за яких державі атрибутується поведінка виконавчих органів;

проаналізувати правила атрибуції державі поведінки судових органів;

встановити підстави для атрибуції державі поведінки органів, наданих у розпорядження держави іншою державою;

з'ясувати умови, за яких державі атрибутуються діяння державних органів, вчинені з порушенням повноважень або їх перевищенням (*ultra vires*);

виявити особливості атрибуції державі поведінки недержавних акторів, уповноважених здійснювати елементи державної влади;

визначити підстави атрибутування державі поведінки недержавних осіб та утворень, що фактично здійснюють елементи державної влади за відсутності або неспроможності офіційної влади;

здійснити аналіз стандартів «загального контролю» («*overall control*») та «ефективного контролю» («*effective control*») у контексті

питання про атрибуцію державі поведінки недержавних акторів, що діють під контролем або керівництвом держави;

розглянути випадки атрибуції державі поведінки повстанських чи інших рухів, які згодом стають новим урядом держави або яким вдається створити нову державу;

охарактеризувати випадки атрибуції державі поведінки недержавних осіб та утворень, що визнається і приймається державою як власна *ex post facto*;

розглянути доктринальні обґрунтування атрибуції державі поведінки приватних осіб та утворень;

дослідити застосування стандарту *due diligence* в контексті питання атрибуції у міжнародному праві;

проаналізувати міжнародну судову та квазісудову практику застосування стандарту *due diligence* у справах про міжнародну відповідальність держав за поведінку приватних акторів.

Об'єктом дослідження є міжнародні правовідносини, які виникають у сфері міжнародно-правової регламентації відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння.

Предметом дослідження є атрибуція державі поведінки державних та недержавних акторів та її концептуалізація в сучасному міжнародному праві.

Методи дослідження обрані з урахуванням поставленої в роботі мети та задач, об'єкта й предмета дослідження. Методологічною основою дослідження став комплекс філософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних підходів і методів, що дозволило сформулювати концептуальні засади атрибуції державі поведінки державних та недержавних акторів з урахуванням сучасної доктрини та практики міжнародного права.

Принципи цивілізаційного підходу сприяли розгляду особливостей розуміння та застосування основних категорій міжнародної відповідальності, зокрема, атрибуції, вини крізь призму взаємодії цивілізацій та їх діалогу (рр. 1, 2). На основі постулату, що держава може діяти тільки через фізичних або юридичних осіб, для розкриття взаємозв'язку «держава – людина» при дослідженні атрибуції застосовано антропологічний підхід (р. 1). Завдяки використанню аксіологічного підходу розкрита цінність атрибуції як необхідного суб'єктивного елемента складу міжнародно-протиправного діяння, значимість і ефективність міжнародної відповідальності як політико-правової цінності (рр. 1–5). Історико-правовий підхід дозволив простежити трансформацію поняття «ставлення у вину» («*imputation*») у поняття атрибуції («*attribution*») у міжнародному праві, висвітлити питання нормативного закріплення атрибуції як суб'єктивного елемента складу міжнародно-протиправного діяння (р. 1). Одним із основоположних для формування цілісної міжнародно-правової концепції атрибуції виявився концептуально-компаративістський підхід з його методиками макро- і мікропорівняння, синхронного і діахронного, нормативного, текстуального, доктринального порівнянь (рр. 1–5).

Підґрунтям наукового аналізу в усіх розділах проведеного дослідження став діалектичний метод, що дав змогу з'ясувати сутність та простежити розвиток явища атрибуції у міжнародному праві, встановити взаємозв'язки з іншими правовими явищами (рр. 1–5). У роботі використано такі його засадничі положення як об'єктивність та всесторонність дослідження, закони переходу кількісних змін у якісні, єдності та боротьби протилежностей, заперечення заперечення. Логічний метод з його основними прийомами (аналіз, синтез, індукція, дедукція) став у пригоді при формуванні індивідуально-орієнтованого підходу до розуміння атрибуції у міжнародному праві, синтезі індивідуально-орієнтованого та державно-орієнтованого підходів для створення цілісної міжнародно-правової концепції атрибуції (рр. 1–5). За допомогою функціонального методу для цілей атрибуції виокремлено критерій «функціонального зв'язку» суб'єктів поведінки, що суперечить міжнародно-правовим зобов'язанням держави-делінквента, з її державним апаратом (р. 3; пп. 4.1, 4.2). Інструментальний метод дозволив розуміти та сприймати атрибуцію як правовий інструмент досягнення упорядкованості міжнародно-правових відносин (рр. 1–5). Герменевтичний метод уможливив тлумачення міжнародно-правових норм, що регламентують особливості атрибуції державі протиправної поведінки державних та недержавних суб'єктів (рр. 3–5). Формально-юридичний метод дозволив осмислити чинні норми міжнародного права про відповідальність держав, і, зокрема, про атрибуцію державі поведінки, з'ясувати і коментувати їх зміст (рр. 3–5), дати авторські визначення дефініцій «атрибуція», «вина», «державні актори», «недержавні актори» (п. 1.3); проаналізувати рішення міжнародних та національних судів (рр. 2–5). Прогностичний метод дав змогу виявити тенденції розвитку досліджуваних правових явищ, зокрема, атрибуції державі поведінки недержавних, зокрема приватних осіб (рр. 3–5).

Теоретичною основою дослідження стали концептуальні положення, що містяться у працях вітчизняних і зарубіжних фахівців у галузі філософії, загальної теорії держави і права, теорії міжнародного права та міжнародних відносин, інших галузевих наук: А. І. Абашидзе, Р. Аго, В. Ф. Антипенка, Д. Анцилотті, Г. О. Анцелевича, Т. О. Анцупової, Б. В. Бабіна, М. О. Баймуратова, М. Ш. Басіуні, Х. Бехруза, Я. Броунлі, В. Г. Буткевича, О. В. Буткевич, М. В. Буроменського, В. А. Василенка, О. К. Вишнякова, М. М. Гнатовського, О. В. Грищук, О. О. Гріненко, П. Гуггенхайма, Л. Г. Гусейнова огли, М. А. Дамірлі, В. Н. Денісова, А. І. Дмитрієва, В. М. Дрьоміна, В. В. Дудченко, В. І. Євінтова, О. В. Задорожнього, Н. А. Зелінської, О. А. Івакіна, А. Касезе, Г. Кельзена, О. В. Київцев, С. В. Ківалова, А. А. Козловського, Ю. М. Колосова, О. Л. Копиленко, В. В. Копейки, В. М. Корецького, Т. Р. Короткого, Дж. Кроуфорда, А. Р. Крусян, Д. І. Кулеби, П. М. Куріса, Х. Лаутерпахта, М. М. Лебедевої, Д. Б. Левіна, І. І. Лукашука, М. О. Медведевої, О. О. Мережка, М. М. Микієвича,

В. В. Мицика, В. І. Муравйова, П. О. Недбайла, Ю. М. Оборотова, Л. Оппенгейма, В. Ф. Опришка, М. П. Орзіха, М. І. Пашковського, Р. А. Петрова, П. М. Рабіновича, С. П. Рабіновича, В. М. Репецького, Т. Л. Сироїд, Є. Л. Стрельцова, Л. Д. Тимченка, Л. О. Тимченко, О. І. Тіунова, В. О. Тулякова, П. А. Циганкова, Н. А. Ушакова, М. Ю. Черкеса, С. В. Шевчука, Ю. С. Шемшученка, О. М. Шемякіна, М. Шоу тощо.

Нормативнута емпіричну основу дослідження становлять міжнародно-правові звичаї, міжнародно-правові акти, внутрішньодержавні нормативні акти різних країн, рішення міжнародних та національних судів.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим у вітчизняній та зарубіжній науці міжнародного права комплексним монографічним дослідженням, в якому запропонована цілісна міжнародно-правова концепція атрибуції поведінки державі. Новизна дослідження міститься у таких результатах, висновках і пропозиціях:

уперше:

сформована з урахуванням сучасних політико-правових реалій цілісна міжнародно-правова концепція атрибуції державі поведінки державних та недержавних акторів на підставі поєднання двох підходів – державно-орієнтованого та індивідуально-орієнтованого, що визначаються такими фундаментальними критеріями як статус суб'єкта діяння, яке суперечить міжнародно-правовим зобов'язанням держави, та зв'язок суб'єкта діяння, що суперечить міжнародно-правовим зобов'язанням держави, з цією державою;

визначено критерій статусу суб'єкта діяння, що суперечить міжнародно-правовим зобов'язанням держави, як такий, що базується на визнанні юридичної значимості діяння державних або недержавних акторів при встановленні міжнародної відповідальності держави;

охарактеризовано критерій зв'язку суб'єкта діяння, що суперечить міжнародно-правовим зобов'язанням держави, із самою державою як такий, що базується на визнанні юридичної значимості функціонального або фактичного впливу держави на такого суб'єкта при встановленні міжнародної відповідальності держави;

розкрито зміст державно-орієнтованого підходу, згідно з яким поведінка може бути атрибутована державі для цілей встановлення її міжнародної відповідальності у таких випадках: 1) при вчиненні протиправної поведінки державним органом (у такому разі зв'язок між державою та суб'єктом діяння має функціональний характер); 2) при вчиненні протиправної поведінки особою чи утворенням, що не є державними, але які мають функціональний чи фактичний зв'язок з державою;

запропоновано використання та розкрито зміст індивідуально-орієнтованого підходу, який розглядається у двох площинах: 1) поведінка приватних акторів може бути атрибутована державі для встановлення її міжнародної відповідальності за відсутності функціонального або

фактичного зв'язку таких акторів з державою у випадках, прямо передбачених міжнародно-правовою нормою; 2) державі у зв'язку з поведінкою приватних акторів, функціонально чи фактично не пов'язаних з державним апаратом, атрибутується поведінка власних органів за недотримання стандарту *due diligence*;

на підставі державно-орієнтованого та індивідуально-орієнтованого підходів проведено концептуальне розмежування між категоріями державних та недержавних акторів, поведінка яких атрибутується державі з метою притягнення такої держави до міжнародної відповідальності. Встановлено, що під державними акторами для цілей атрибуції слід розуміти осіб та утворення, що є частиною державного апарату незалежно від їх функцій і місця у системі держави, які здійснюють державну владу, мають статус «державних» відповідно до внутрішньодержавного права, правової практики держави та положень права зовнішніх зносин, діють в офіційній якості, включаючи поведінку *ultra vires* та з порушенням норм, що регулюють їх діяльність, та чия поведінка суперечить міжнародно-правовим зобов'язанням держави; під недержавними акторами для цілей атрибуції слід вважати: 1) осіб та утворення, що не мають статусу державних, але виконують певні елементи державної влади, мають функціональний чи фактичний зв'язок з державою, та чия поведінка суперечить міжнародно-правовим зобов'язанням держави; 2) осіб та утворення, що не мають статусу державних, діють за відсутності значимого для цілей атрибуції функціонального чи фактичного зв'язку з носіями державних функцій, та чия поведінка суперечить міжнародно-правовим зобов'язанням держави (приватні актори);

розкрито особливості закріплення у міжнародно-правовій доктрині та практиці поняття «атрибуція» («*attribution*») через його співвідношення з категоріями «вина» («*fault*») та «ставлення у вину» («*imputation*»); атрибуцію визначено як визнання дії чи бездіяльності державних або недержавних акторів діянням держави для встановлення її міжнародної відповідальності;

на підставі комплексного дослідження як класичних (теорія суб'єктивної відповідальності (*fault responsibility*)), теорія об'єктивної відповідальності (*objective responsibility*), так і некласичних теорій (еклектичний підхід, теорія «належної обачності» («*due diligence*»)) щодо розуміння категорії «вина» в міжнародному праві доведено, що вина визнається обов'язковим елементом міжнародно-протиправного діяння держави лише тоді, коли це регламентовано конкретною первинною нормою міжнародного права;

запропоновано виділити п'ять груп правил атрибуції поведінки державі для встановлення її міжнародної відповідальності: 1) атрибуція поведінки органів держави, включаючи поведінку, вчинену з перевищенням повноважень (*ultra vires*) або їх порушенням, та атрибуція поведінки органів, наданих у розпорядження держави іншою державою; 2) атрибуція

поведінки недержавних осіб та утворень, які уповноважені здійснювати елементи державної влади, та атрибуція поведінки недержавних осіб та утворень, що здійснюють елементи державної влади в ситуаціях відсутності або неспроможності офіційної влади; 3) атрибуція поведінки, вчиненої за вказівками, під контролем або керівництвом держави; атрибуція поведінки повстанських чи інших рухів, що досягають успіху; атрибуція поведінки, що визнається і приймається державою як власна *ex post facto*; 4) атрибуція поведінки приватних осіб та утворень за відсутності функціонального або фактичного зв'язку таких акторів з державою; 5) атрибуція державі у зв'язку з протиправною поведінкою приватних акторів, функціонально або фактично не пов'язаних з державою, поведінки державних органів;

удосконалено:

поняття вини («*fault*») у міжнародному праві та встановлено, що сучасне розуміння категорії «вина» полягає в його автономії від критеріїв, що визначають *mens rea* індивіда в національному кримінальному праві; вину держави визначено як міжнародно-правову категорію, сутність якої полягає в прояві державної волі шляхом дії або бездіяльності, що призводить до порушення міжнародно-правових зобов'язань держав перед іншими державами та/або індивідами;

обґрунтування доцільності пріоритету використання в сучасній вітчизняній доктрині міжнародного права в контексті міжнародної відповідальності держав, замість терміна «присвоєння» (рос. «*присвоение*»), аутентичного терміна «атрибуція» (англ. «*attribution*»), що найбільш точно відображає сутність та характерні властивості такого правового явища як визнання діянь державних та недержавних суб'єктів, зокрема приватних, діянням держави;

положення про те, що принцип незалежності судової влади жодною мірою не є перешкодою для атрибуції державі поведінки її судів; обґрунтовано існування таких підстав для атрибуції державі поведінки судових органів: 1) «відмова в правосудді» (*denial of justice*), під якою розуміється, по-перше, відмова судів розглядати справу або виносити рішення, по-друге, затягування винесення рішення по справі, що становить порушення взятих на себе державою міжнародно-правових зобов'язань; 2) прийняття рішення, яким порушуються міжнародно-правові зобов'язання держави щодо дотримання стандартів належного правосуддя;

обґрунтування тези про розмежування між поведінкою державних органів, яка кваліфікується як *ultra vires*, та поведінкою тих самих суб'єктів, яка визнається як суто приватна, що безпосередньо впливає на можливість атрибутування таких діянь державі в цілях притягнення до міжнародної відповідальності. На підставі аналізу практики держав та міжнародних судових рішень простежується еволюція розвитку правила про атрибуцію державі діянь, вчинених її органами у супереччя отриманим інструкціям або з перевищенням повноважень;

доктринальне розуміння особливостей еkleктичного підходу до тлумачення вини держави у міжнародному праві, що базується на конкретному змісті первинних норм, які були порушені міжнародно-протиправним діянням. Доведено, що для вирішення на практиці питання про міжнародну відповідальність держави за наявності або відсутності такого елемента складу міжнародно-протиправного діяння як «вина», серед іншого, важливо здійснити належне тлумачення відповідних первинних зобов'язань конкретної держави, що породжує певні труднощі, оскільки багато первинних норм не може бути так витлумачено;

обґрунтування відмінності між категоріями «абсолютна» і «об'єктивна» відповідальність. Доведено, що термін «об'єктивна відповідальність» необхідно застосовувати, коли мова йде про вчинення міжнародно-протиправного діяння, в результаті якого було заподіяно шкоду міжнародно-визнаним цінностям, і держава-порушник повинна нести міжнародну відповідальність незалежно від наявності вини. Термін «абсолютна відповідальність» застосовується у разі вчинення дій, які не забороняються міжнародним правом, однак завдають шкоду цінностям, що ним охороняються. Виокремлено відмінні риси теорій об'єктивної відповідальності (*objective responsibility*) та абсолютної відповідальності (*sine delicto liability*), встановлено самостійність зазначених теорій у міжнародному праві;

положення про атрибуцію державі поведінки приватних акторів. Підтверджено, що норми статей 5, 8, 9, 10, 11 Статей 2001 р. не охоплюють випадків, коли приватна особа, поведінка якої суперечить міжнародно-правовим зобов'язанням держави, функціонально чи фактично не пов'язана з державою. Визначаються підстави та умови, за яких держава повинна нести міжнародну відповідальність у зв'язку з протиправною поведінкою приватних суб'єктів, що суперечить міжнародно-правовим зобов'язанням держави;

набули подальшого розвитку:

уявлення про категорію «державний орган» для цілей атрибуції у міжнародному праві. Встановлено, що ідея державного органу зводиться до основного поняття суб'єкта, який є частиною апарату держави, незалежно від функції, яку він виконує, і незалежно від рівня управління, що відображає два основні аспекти: 1) реалізацію принципу єдності держави, з якого випливає, що поведінка всіх державних органів, незалежно від їх функцій та місця в державі, відноситься до держави; 2) міжнародна відповідальність держави може наставати лише після доведення, що фізична або юридична особа є державним органом;

положення про переваги та недоліки стандартів «загального контролю» («*overall control*») та «ефективного контролю» («*effective control*») у контексті вирішення питання про атрибуцію державі поведінки недержавних суб'єктів, вчиненої під контролем або керівництвом такої держави. Обґрунтовується необхідність дотримання балансу між стандартами «загального» та «ефективного» контролю у справах про

відповідальність держав за протиправну поведінку недержавних осіб та утворень. Зроблено висновок про доцільність пом'якшення «суворих» критеріїв «ефективного» контролю та їх розширення для недопущення ухилення від міжнародної відповідальності за порушення міжнародно-правових зобов'язань;

характеристика особливостей атрибутування державі поведінки повстанських та інших рухів. На підставі теорії «структурного» континуїтету (*«structural continuity theory»*), що пояснює наступність між повстанським та іншим рухом і новою державою їх аналогічною юридичною природою і закріплює принцип організаційної безперервності повстанського чи іншого руху, який сформував нову державу, доведено наявність у міжнародному праві стандарту, що ставить перед кожним утворенням, яке намагається створити нову державу, вимогу обов'язковості дотримання норм міжнародного права і забезпечує невідворотність настання міжнародної відповідальності за протиправну поведінку;

доктринальні положення щодо встановлення міжнародної відповідальності держави у зв'язку із вчиненими протиправними діями одних приватних осіб проти інших приватних осіб. На підставі аналізу практики міжнародних судових правозахисних органів встановлюється, що така можливість зумовлюється передовсім тим, що певні міжнародні норми про захист основних прав і свобод людини мають не тільки вертикальну, але і горизонтальну дію (*«horizontal effect»*);

концепція *due diligence* у контексті питання про атрибуцію та притягнення держави до міжнародної відповідальності у зв'язку з протиправною діяльністю приватних осіб та утворень. Зроблено висновок, що міжнародна судова та квазісудова практика підтверджує застосовність підходу щодо міжнародної відповідальності держави у зв'язку з поведінкою приватних суб'єктів та свідчить про атрибутування у таких випадках державі поведінки її державних органів. Доведено, що відповідальність покладається на державу лише в тому випадку, коли діяння її державних органів виходять за межі принципу «належного старання», тому визначальною особливістю зобов'язань держави захищати права та інтереси держав та індивідів від порушень з боку приватних суб'єктів є їх обмежений характер.

Практичне значення дослідження. Одержані результати дослідження мають як теоретичне, так і практичне значення. Вони можуть бути використані у: *науково-дослідній сфері*: як підґрунтя для подальших наукових досліджень особливостей атрибутування державі поведінки державних та недержавних осіб і утворень; при дослідженні сфери права міжнародної відповідальності та інших галузей міжнародного права; *нормотворчій та правозастосовній діяльності*: для вдосконалення міжнародно-правових актів, зокрема, Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, у практиці міжнародних арбітражних та судових установ, діяльності державних органів різного

рівня; *навчально-методичному процесі*: при розробці та викладанні навчальних курсів «Міжнародне публічне право», «Право міжнародно-правової відповідальності», «Міжнародне право прав людини» та ін., а також для вдосконалення навчальних програм, при підготовці підручників і навчально-методичних посібників.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота виконана здобувачем особисто, всі результати цієї роботи, сформульовані в ній висновки, положення та рекомендації обґрунтовані на основі особистих досліджень автора і мають повністю самостійний характер.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні та практичні положення і висновки дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри міжнародного права та міжнародних відносин НУ «ОЮА», спільному засіданні методологічного семінару НУ «ОЮА» та Південного регіонального центру НАПрН України, а також були оприлюднені у виступах на міжнародних та всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях, науково-методологічних семінарах, «круглих столах», серед яких: I міжнародна конференція студентів, аспірантів та молодих науковців (м. Одеса, 24–25 листопада 2011 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права» (м. Одеса, 30 листопада 2012 р.); наукові читання з сучасних проблем міжнародного права, порівняльного правознавства і права ЄС (м. Одеса, 7 лютого 2013 р.); III щорічна Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні тенденції міжнародних відносин: політика, економіка, право» (м. Львів, 25 квітня 2014 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Права та свободи людини і громадянина: механізм їх реалізації та захисту різними галузями права» (м. Братислава, Словацька Республіка, 19–20 вересня 2014 р.); Міжнародна наукова конференція «Юридична наука та практика у третьому тисячолітті» (м. Кошице, Словацька Республіка, 27–28 лютого 2015 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Правові реформи в Україні: реальність сьогодні» (м. Харків, 17–18 квітня 2015 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Державне регулювання суспільних відносин: розвиток законодавства та проблеми правозастосування» (м. Київ, 10–11 липня 2015 р.) та ін.

Публікації. Основні положення і висновки дисертації відображені у 58 публікаціях, серед яких – індивідуальна монографія, 26 статей у наукових фахових періодичних виданнях, з яких 5 статей – в іноземних виданнях, а також 32 інші публікації.

Структура роботи зумовлена метою, предметом і задачами дослідження. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, які разом містять двадцять два підрозділи, висновків, списку використаних джерел, який нараховує 634 найменування. Загальний обсяг дисертації становить 489 сторінок, з яких обсяг основного тексту – 428 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації, визначаються об'єкт, предмет, мета і задачі дослідження, його методологічна, теоретична та емпірична основи, зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами, формулюються основні положення, що становлять наукову новизну дисертації, розкривається теоретичне і практичне значення одержаних результатів, наводяться дані про їх апробацію.

Розділ перший «Теоретико-методологічні засади категорії «атрибуція» для цілей міжнародної відповідальності держави» складається з трьох підрозділів, у яких проведено загальний огляд наукових досягнень за темою дослідження, визначені методологічні засади дослідження, розкрито сутність понять «вина», «ставлення у вину», «атрибуція».

У **підрозділі 1.1. «Розвиток наукових досліджень поняття атрибуції у міжнародному праві»** окреслюється коло наукових вітчизняних та зарубіжних праць, що стали підґрунтям дослідження проблеми атрибуції державі поведінки державних та недержавних акторів.

Акцентована увага на багаторічній діяльності Комісії міжнародного права (далі – КМП) з розробки міжнародних нормативів міжнародної відповідальності. Охарактеризовано прийнятий 2001 р. Проект статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, в якому був досягнутий баланс між нормами звичаєвого міжнародного права і новаторськими елементами. Обґрунтовується думка про необхідність прийняття на основі Статей універсальної конвенції про міжнародну відповідальність держав, яка повинна стати одним із дієвих інструментів забезпечення ефективності міжнародного права.

Підкреслюється, що положення про атрибуцію викликало неоднозначну реакцію з боку деяких держав-розробників, що спричинило гострі дискусії на міжнародно-правовому та внутрішньодержавному рівнях, зокрема, щодо змісту самого поняття «атрибуція» (*«attribution»*), застосування на практиці окремих правил та умов атрибутування державі поведінки осіб та утворень, що суперечить міжнародно-правовим зобов'язанням держави. Констатовано, що у міжнародно-правовій літературі немає монографічних праць, в яких би комплексно розглядалися питання атрибуції державі поведінки державних та недержавних, зокрема приватних суб'єктів, в умовах сучасної політико-правової реальності.

У **підрозділі 1.2. «Методологічне підґрунтя дослідження міжнародно-правової концепції атрибуції поведінки державі»** доведено, що з урахуванням складності сучасних правових та політичних відносин і процесів, що виникають під час атрибутування державі поведінки в цілях притягнення такої держави до міжнародної відповідальності, лише комплексне використання філософських, загальнонаукових та спеціально-

юридичних підходів та методів дозволяє багатоаспектно розкрити особливості предмета дослідження, його сутність та закономірності розвитку.

Особливу роль у методології дослідження атрибуції відведено цивілізаційному підходу, інструментарій якого став у пригоді при дослідженні розуміння поняття «атрибуція» в державах, що належать до різних правових сімей, при вивченні застосування стандарту *due diligence* у практиці різних міжнародних судових інституцій. Значущим методологічним інструментом дослідження виступив аксіологічний підхід, який забезпечив розуміння сутності основоположних міжнародно-правових цінностей, що впливає на процес реалізації волі держави та вибір правомірного чи протиправного варіанта поведінки. Пізнання закономірностей становлення та розвитку атрибуції в міжнародному праві було здійснено завдяки історико-правовому підходу.

Концептуально-компаративістський підхід, застосування якого передбачає використання низки методик, серед яких макро- і мікропорівняння, синхронне і діахронне, нормативне, текстуальне, доктринальне порівняння, сприяв ґрунтовному аналізу та порівнянню класичних та некласичних (компромісних) концепцій вини, концепцій атрибуції у міжнародному праві, значної кількості судових та арбітражних рішень, в яких порушувалося питання про атрибутування державі поведінки державних та недержавних акторів.

Підрозділ 1.3. «Від «ставлення у вину» («*imputation*») до атрибуції («*attribution*»): еволюція поняття розкриває специфіку та співвідношення категорій «вини», «ставлення у вину» та «атрибуції» у міжнародному праві.

Відзначається, що питання вини держави виявилось одним із найбільш суперечливих у доктрині права міжнародної відповідальності. Розглянута позиція КМП щодо питання «вини» як елемента міжнародно-протиправного діяння. Зазначено, що Комісія уникла чіткого розв'язання питання про місце вини у системі норм про міжнародну відповідальність держав і вирішила розглядати проблему вини прагматичним способом. Виявлено та охарактеризовано специфічні риси вини у міжнародному праві. Визначено, що вина держави є проявом державної волі шляхом дії або бездіяльності її органів, що призводить до порушення міжнародно-правових зобов'язань щодо інших держав та/або індивідів. Підкреслено, що при використанні поняття «вина» щодо держави необхідно враховувати суттєві відмінності міжнародного права від внутрішньодержавного.

Розкривається сутність поняття «атрибуція» («*attribution*») при встановленні міжнародної відповідальності держави за порушення міжнародно-правових зобов'язань. Аналізуються підстави трансформації поняття «ставлення у вину» («*imputation*») у поняття «атрибуція» («*attribution*») у міжнародно-правовій доктрині та практиці, підкреслюється

доцільність використання терміна «атрибуція» у вітчизняній доктрині міжнародного права. Поняття «атрибуція» формулюється як визнання дії чи бездіяльності державних або недержавних акторів діянням держави для встановлення міжнародної відповідальності за порушення прийнятих на себе міжнародно-правових зобов'язань.

Враховуючи зміни у міжнародних правовідносинах упродовж останніх десятиліть, для аналізу та оцінки правового явища «атрибуція» в міжнародному праві обґрунтовується необхідність застосування двох основних підходів у їх поєднанні: державно-орієнтованого та індивідуально-орієнтованого, що визначаються такими фундаментальними критеріями як статус суб'єкта діяння, яке суперечить міжнародно-правовим зобов'язанням держави, та зв'язок суб'єкта діяння, що суперечить міжнародно-правовим зобов'язанням держави, з цією державою.

Розділ другий «Класичні та неklasичні (компромісні) теорії вини держави у міжнародному праві в контексті питання атрибуції» складається з п'яти підрозділів, в яких проаналізовано різні підходи до розуміння категорії «вина» держави.

У **підрозділі 2.1. «Теорія суб'єктивної відповідальності (*fault responsibility*)»** встановлюється, що наявність вини як одного з важливих елементів міжнародного протиправного діяння визнається необхідною з часів Г. Гроція, однак впливає ще з римського права, передовсім з принципу *«ex tali culpa obligatio naturaliter oritur si damnum datum est»* (з такої суб'єктивної вини, природно, виникає відповідальність, якщо завдано шкоди), що підтверджує багато представників міжнародно-правової доктрини, незважаючи на різні підходи кожного з них до проблеми вини та ставлення у вину.

Проаналізовано основні аргументи прихильників теорії вини (*fault responsibility*) (Р. Аго, Х. Аксиолі, Ш. Вішер, Ю. М. Колосов, Ж.-П. Кенедек, Г. Лаутерпахт, Д. Б. Левін, Л. Оппенгейм, А. Херши тощо), на думку яких винувата поведінка державних органів буде вважатися протиправною незалежно від того, що така поведінка вважається правомірною і навіть обов'язковою згідно з національним законодавством відповідної держави. Ще один доказ теорії вини – несправедливість атрибутування державі тих діянь, які були вчинені без вини з боку її окремих виконавців.

Наявність аргументів, які впливають з практики держав про виключення міжнародної відповідальності за протиправні діяння, коли дія або бездіяльність були зумовлені форс-мажором або непередбаченим випадком, дала можливість прихильникам теорії вини твердити, *a contrario*, про загальне значення вини як конститутивного елемента будь-якого міжнародно-протиправного діяння. Розглянуто положення міжнародних договорів, що передбачають вину як обов'язковий елемент міжнародного протиправного діяння, вивчено відповідну міжнародну арбітражну та судову практику.

У підрозділі 2.2. «Теорія об'єктивної відповідальності (*objective responsibility*)» підкреслюється, що з початку XX ст. у доктрині міжнародного права з інших позицій осмислюється роль вини у виникненні міжнародної відповідальності держави, у зв'язку з чим поступово з'являється все більше прихильників теорії об'єктивної відповідальності. Згідно з цією теорією, при вирішенні питання про притягнення держави до міжнародної відповідальності юридичне значення має лише наявність діяння, яке суперечить міжнародно-правовим зобов'язанням держави.

На думку представників концепції об'єктивної відповідальності, її застосування зумовлюється природою міжнародного права і необхідністю підвищення рівня міжнародної законності (Д. Анцилотті, Е. Арчага, М. Боуркен, Е. Борчард, П. Гуггенхайм, К. Іглтон, І. І. Лукашук, Н. Політіс та ін.). З урахуванням сучасної доктрини і практики міжнародного права розглянуто аргументи на підтримку теорії об'єктивної відповідальності, зокрема: державі можна атрибуувати тільки поведінку органу, яка здійснюється відповідно до національного законодавства; відсутність єдиного поняття вини в межах внутрішніх правових систем держав; надзвичайна складність доведення наміру діяти протиправно, якщо діяння вчиняється великою кількістю різних органів, що створює можливість ухилення від міжнародної відповідальності внаслідок процесуальних труднощів доведення *culpa* або *dolus* з боку держави-позивача.

Проаналізована практика міжнародних судових інституцій свідчить про широке застосування теорії об'єктивної відповідальності та про закріплення в сучасному міжнародному праві принципу об'єктивної відповідальності.

У підрозділі 2.3. «Теорія абсолютної відповідальності (*sine delicto liability*) та теорія об'єктивної відповідальності (*objective responsibility*): критерії розмежування» акцентується на існуванні різних теорій міжнародної відповідальності держав, більшість з яких стосуються відповідальності за певні види протиправних діянь і однієї теорії про відповідальність держави за відсутності протиправного діяння – теорії абсолютної відповідальності (*sine delicto liability*). У цьому контексті вказується на розмежування у сучасному міжнародному праві термінів «*responsibility*» і «*liability*».

Обґрунтовується відмінність між концепціями «абсолютної відповідальності» («*sine delicto liability*») та «об'єктивної відповідальності» («*objective responsibility*») за такими критеріями: фактичними підставами для настання міжнародної відповідальності держави; юридичними підставами для настання міжнародної відповідальності держави; видом спричиненої шкоди; необхідністю відшкодування шкоди, завданої міжнародно-визнаним цінностям; реакцією міжнародної спільноти на спричинену шкоду. На підставі такого розмежування доведено самостійність зазначених концепцій у міжнародному праві.

Відзначається, що загалом питання про відповідальність держав за правомірну діяльність (абсолютну відповідальність) залишається відкритим і потребує розв'язання. Враховуючи відсутність у сучасному міжнародному праві єдиної універсальної конвенції про міжнародну відповідальність за шкідливі наслідки дій, не заборонених міжнародним правом, і той факт, що укладені до сьогодні міждержавні угоди стосуються лише міжнародної відповідальності за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки, та не регламентують міжнародну відповідальність за шкоду від будь-якої правомірної діяльності, необхідним є укладення універсального договору з питань міжнародної відповідальності за шкідливі наслідки дій, не заборонених міжнародним правом.

У **підрозділі 2.4. «Еклектичний підхід до питання вини держави»** визначається, що позиція КМП щодо проблеми вини припинила дискусію між прихильниками теорій *fault responsibility* та *objective responsibility*, яка тривала у XX ст., оскільки ця тема більше не стосується вторинних міжнародно-правових норм. Вторинні міжнародно-правові норми містять лише кілька вказівок на суб'єктивні елементи, наприклад, у статтях, що стосуються форс-мажору (ст. 23 Статей), лиха (ст. 24 Статей), необхідності (ст. 25 Статей), однак вони не визначають ніяких загальних правил щодо «суб'єктивних» вимог.

Однак дискусія щодо вини держави продовжилася у контексті інтерпретації первинних міжнародно-правових норм. У зв'язку з цим проведено розмежування між первинними і вторинними нормами міжнародного права, висвітлено практичні переваги такого розмежування.

Досліджено позиції представників сучасної доктрини міжнародного права (Я. Броунлі, Б. Графрат, П. Дюпюї, К. Жеманек), які надають перевагу еклектичному підходу до проблеми вини, що базується на конкретному змісті первинних норм міжнародного права, а не вторинних норм, котрі визначають елементи й умови відповідальності держав за протиправні діяння в загальних рисах. Підтверджено, що питання про те, чи є відповідальність «об'єктивною» або «суб'єктивною», залежить від низки обставин, включаючи зміст відповідного первинного міжнародного зобов'язання. Розглянуто питання тлумачення первинних норм міжнародного права щодо вини держави.

Підрозділ 2.5. «Підхід до розуміння вини держави через порушення стандарту *due diligence*» висвітлює компромісну теорію вини у міжнародному праві, згідно з якою для настання міжнародної відповідальності держави вина має значення тільки у випадку вчинення протиправних діянь, що порушують міжнародно-правові зобов'язання держави, у вигляді бездіяльності, при здійсненні протиправних діянь у вигляді дій вина не береться до уваги. Відповідно до стандарту «належної обачності» («*due diligence*») у разі вчинення суб'єктами, діяння яких не може бути атрибутовано державі, певних дій, що суперечать міжнародно-

правовим зобов'язанням держави, вина держави полягає в тому, що вона не вжила необхідних заходів для дотримання відповідного зобов'язання.

Підтверджено, що одна з основних особливостей принципу належної обачності полягає в тому, що він не передбачає атрибутування державі поведінки недержавного актора. Наголошується на тому, що застосування стандарту *due diligence* КМП обговорювала під назвою «Відповідальність держави за зобов'язаннями поведінки і зобов'язаннями результату».

Проаналізовано перше застосування у міжнародній судовій практиці принципу «*due diligence*» – рішення женецького арбітражу у справі «Алабама» (1871), розглянуто інші рішення міжнародних судів та арбітражів, у яких визнається зобов'язання держав дотримуватися стандарту *due diligence*. Розглянута практика взаємодії держав у випадках невиконання належних заходів щодо протиправної діяльності недержавних акторів. Акцентується на недопустимості ототожнення вини держави і недбалості.

Розділ третій «Атрибуція державі поведінки державних органів» складається із шести підрозділів, що присвячені особливостям атрибутування державі поведінки різних видів державних органів.

У підрозділі 3.1. «Основні засади атрибуції державі поведінки державних органів» аналізується основне правило атрибуції поведінки державі у міжнародному праві, згідно з яким поведінка усіх органів держави визнається поведінкою держави незалежно від їх роду або категорії, функцій і місця в системі держави.

Наголошено на існуванні у доктрині та практиці міжнародного права проблеми визначення статусу органів як державних, яку уявляється за доцільне вирішувати не лише посиланням на внутрішньодержавне право, а й на практику відповідних держав, адже у деяких системах статус і функції різних утворень визначаються не тільки законом. Обґрунтовано застосування «широкого» розуміння поняття «державний орган». Серед факторів, які впливають на визначення державного органу як такого, виділяються: класифікація відповідно до законодавства держави; виконання державних функцій; суб'єкт, що призначає на посаду; наявність контролю з боку держави; перебування утворення в державній власності; участь держави у фінансуванні діяльності утворення.

Доведено, що визначення державою певної особи чи утворення державним органом не може бути єдиним критерієм, і категорія «державний орган» для цілей атрибуції регламентується положеннями міжнародного права.

Окрема увага у підрозділі приділена питанню атрибуції державі бездіяльності її державних органів, зважаючи на те, що справ, в яких порушувалося питання про міжнародну відповідальність держав за бездіяльність, є більше, ніж справ, що стосуються діяльності держави.

У підрозділі 3.2. «Атрибуція державі поведінки законодавчих органів» з'ясовується, в яких ситуаціях поведінка законодавчої влади може атрибутуватися державі для встановлення міжнародної відповідальності.

З цією метою виокремлюються два основні випадки залежно від форми, в якій виражається протиправна поведінка законодавчої влади – діях чи бездіяльності.

По-перше, прийняття законів, що суперечать міжнародно-правовим зобов'язанням держави. Висловлюється думка, що при вирішенні питання про те, чи достатньо для відповідальності держави одного лише факту прийняття законодавчим органом закону, що суперечить міжнародному праву, або ж відповідальність виникає лише в разі застосування такого закону, слід дотримуватися позиції, що вже саме прийняття законодавчим органом протиправного з точки зору міжнародного права акта породжує відповідальність держави. Однак у разі закріплення у конкретному договорі інших положень пріоритет матиме спеціальна норма. Крім того, держава несе відповідальність не тільки за закони, але й за інші акти своїх законодавчих органів (наприклад, резолюції), якщо вони суперечать міжнародно-правовим зобов'язанням держави.

По-друге, у разі неприйняття, неанулювання, незмінення певного закону державою, що спричиняє порушення міжнародно-правових зобов'язань такої держави. Підкреслюється, що міжнародна відповідальність держави, як правило, настає лише тоді, коли ухвалення відповідного закону прямо передбачено і розглядається як єдиний засіб виконання прийнятих на себе за міжнародним договором зобов'язань.

Підрозділ 3.3. «Атрибуція державі поведінки виконавчих органів» присвячено визначенню обставин, за яких поведінка виконавчих органів атрибутується державі для притягнення до міжнародної відповідальності.

Наголошується, що держава здебільшого несе відповідальність за дії або бездіяльність своїх виконавчих органів – міністерств і відомств, армійських і поліцейських підрозділів, прикордонних і спеціальних служб – аж до нижчої ланки виконавчої влади, адже такі органи, реалізуючи функціональне призначення у механізмі держави, найчастіше здійснюють види діяльності, пов'язані з правами та інтересами індивідів. Так, зокрема, практика Європейського суду з прав людини підтверджує, що порушення прав людини більшою мірою є наслідком не самого закону, а конкретного заходу чи рішення, прийнятого відповідним органом на виконання такого закону.

Особливого значення у питанні про атрибуцію державі поведінки виконавчих органів набуває діяльність органів зовнішніх зносин, які є офіційними представниками держави в міжнародних відносинах і внаслідок реалізації своїх функцій можуть спричиняти порушення міжнародно-правових зобов'язань держави. Акцентовано на проблемі атрибуції державі дій осіб зі складу збройних сил, зокрема, в умовах агресії Російської Федерації проти України у період 2014–2015 рр.

Проаналізована відповідна міжнародна арбітражна та судова практика, робота КМП, національне законодавство.

У **підрозділі 3.4. «Атрибуція державі поведінки її судових органів»** досліджено становлення та застосування правила про атрибуцію державі поведінки судових органів, що порушує міжнародно-правові зобов'язання держави. Підтверджено, що принцип незалежності судової влади жодною мірою не є перешкодою для атрибуції поведінки судів державі.

Встановлено, що з метою притягнення до міжнародної відповідальності, державі атрибутується така поведінка її судових органів: по-перше, діяння, що визначаються як «відмова в правосудді» (*«denial of justice»*). Доктрина та практика міжнародного права неоднозначно розуміють цю формулу. Вирізняють широке (*lato sensu*) та вузьке (*stricto sensu*) тлумачення терміна «відмова у правосудді». У широкому сенсі під *«denial of justice»* розуміють будь-які недоліки в організації або здійсненні судової функції, що містять порушення міжнародно-правового зобов'язання держави. У вузькому розумінні – що є на думку автора найбільш виваженим – відмову судів розглядати справу або виносити рішення та затягування винесення рішення у справі, що становить порушення взятих на себе міжнародно-правових зобов'язань держави; по-друге, прийняття рішення, яким порушуються міжнародно-правові зобов'язання держави щодо дотримання міжнародних стандартів належного правосуддя.

Досліджено проблему міжнародної відповідальності держави за судові помилки. Як уявляється, помилка суду – суб'єктивне поняття, яке може мати певне значення при визначенні обсягу міжнародної відповідальності держави, але вона не може бути підставою для звільнення держави від відповідальності за рішення суду, що суперечить її міжнародно-правовому зобов'язанню.

У **підрозділі 3.5. «Атрибуція державі поведінки органів, наданих у розпорядження держави іншою державою»** аналізуються виняткові за своїм характером ситуації міжнародної взаємодії держав шляхом передачі певних органів однієї держави у розпорядження іншої держави для виконання її державних функцій (підрозділи медичної служби, підрозділи для надання допомоги в боротьбі з епідеміями або стихійними лихами, судді, призначувані в конкретних випадках для виконання функцій судових органів інших держав тощо).

За таких умов орган, який спочатку був органом направляючої держави, діє виключно в інтересах і від імені приймаючої держави, і його поведінка атрибутується лише останній. Підкреслено, що для цілей ст. 6 Статей основне значення мають: встановлення функціонального зв'язку між відповідним органом і державним апаратом приймаючої держави; наявність у відповідного органу статусу державного в направляючій державі; здійснення відповідним органом елементів державної влади приймаючої держави.

Встановлено, що одного лише здійснення елементів державної влади недостатньо для атрибутування поведінки державі-бенефіціарію, необхідно, щоб орган діяв не тільки «від імені» приймаючої держави, він повинен також формувати частину механізму цієї держави, діяти за її вказівками, і водночас не діяти в інтересах направляючої держави.

Наголошується, що ст. 6 Статей не стосується випадків звичайного міждержавного співробітництва в рамках того чи іншого міжнародного договору або на іншій підставі.

У підрозділі 3.6. «*Атрибуція державі діянь державних органів, вчинених з порушенням повноважень або їх перевищенням (ultra vires)*» досліджено принцип, згідно з яким держава є відповідальною за протиправні діяння, вчинені її органами, які діють всупереч отриманим інструкціям або з перевищенням повноважень (*ultra vires*). Будь-яка інша норма суперечила б основному принципу, викладеному у ст. 3 Статей, оскільки дозволяла б державі посилається на своє внутрішньодержавне право для обґрунтування того, що їй не може бути атрибутована та чи інша поведінка її органів.

Зазначено, що аналізований принцип спростовує нормативістську концепцію ставлення у вину, за якою ставлення у вину можливе лише тоді, коли діяння спеціально передбачене внутрішнім нормативним порядком, і загалом покликаний сприяти посиленню контролю держави за функціонуванням своїх органів, присканню спроб держав-делінквентів виправдати протиправну поведінку та ухилитися від міжнародної відповідальності з посиланням на діяння органів *ultra vires* або на діяння, вчинені із порушенням повноважень.

Встановлено, що для притягнення держави до міжнародної відповідальності на підставі ст. 7 Статей необхідним є ретельний аналіз кожного випадку для встановлення на практиці відмінностей між діями, що не погоджені, але виконані в рамках офіційної діяльності, та приватною поведінкою відповідних осіб та утворень. Питання полягає в тому, чи стосуються такі дії офіційних функцій органу, чи мають вигляд актів офіційної функції (*actes de fonction*), чи мають «видимість державного акта», чи вчинені «завдяки засобам, наданим у розпорядження агента державою».

Розглядається міжнародна судова практика, що фіксує відмінність між випадками, коли державні органи перевищують свою компетенцію, і випадками, коли вони діють як приватні.

Розділ четвертий «Атрибуція державі поведінки недержавних суб'єктів» складається з п'яти підрозділів, в яких на основі критеріїв функціонального та фактичного зв'язку досліджуються правила атрибуції державі поведінки недержавних акторів.

У підрозділі 4.1. «*Атрибуція державі поведінки недержавних органів, уповноважених здійснювати елементи державної влади*» розглядаються питання атрибуції державі поведінки органів, які не є органами держави за змістом ст. 4 Статей, але уповноважені відповідно до внутрішньодержавного

права здійснювати державну владу. До таких суб'єктів можуть належати напівдержавні структури, різні державні установи і навіть, у деяких особливих випадках, приватні компанії, за умови, що в кожному конкретному випадку вони уповноважені законодавством держави здійснювати функції державного характеру. Аналіз широкого і вузького значення терміна «уповноваження» уможливив висновок про пріоритет широкого розуміння.

Підтверджено, що приватний характер утворення відповідно до внутрішнього законодавства не означає, що воно не може вважатися державним відповідно до міжнародного права. Обґрунтовано необхідність врахування у кожному конкретному випадку функціонального тесту згідно зі ст. 5 Статей. Діяльність утворення, яке не є державним органом, може атрибутуватися державі тільки після того, як буде встановлено, що така поведінка є державною за своєю природою. У цьому контексті особливо примітним став аналіз проблеми атрибуції у справі Е. Маффезіні (*E. Maffezini*) (2000).

Встановлено, що застосування ст. 5 Статей ускладнюється такими причинами: по-перше, розпливчастим поняттям державної влади, по-друге, невизначеністю діапазону і характеру послуг, які вважаються державними. Зазначається, що для цілей атрибуції будь-яке здійснення державних функцій має характеризуватися як «державна влада».

Підрозділ 4.2. «Атрибуція державі поведінки недержавних осіб та утворень за відсутності або неспроможності офіційної влади» розкриває умови атрибуції державі поведінки осіб та утворень, що фактично здійснюють елементи державної влади за відсутності або неспроможності офіційної влади.

Можливість атрибуції державі поведінки недержавних акторів за відсутності або неспроможності офіційної влади визначається трьома основними умовами:

поведінка повинна бути ефективно пов'язана зі здійсненням елементів державної влади;

поведінка має здійснюватися за відсутності або при неспроможності офіційної влади. «Відсутність» означає повну нездатність державної влади (наприклад, у Сомалі). «Неспроможність» розглядається як часткова нездатність державної влади здійснювати свої функції в окремій сфері управління або на частині державної території. У цьому контексті окрему увагу приділено концепції *«failed states»*, що може застосовуватися, наприклад, до Анголи, Бурунді, Конго;

поведінка повинна мати місце в умовах, що потребують здійснення таких елементів влади. Термін «потребують» означає необхідність певних дій для здійснення державних функцій, тобто обставини, за яких недержавні актори здійснюють елементи державної влади, повинні виправдовувати здійснення поліцейських або інших функцій за відсутності офіційної влади.

Встановлено, що у ситуаціях неспроможності держави атрибутування поведінки державі ускладнюється внаслідок неможливості чіткої ідентифікації органів як таких, що застосовують державну владу. Зроблено висновок, що положення ст. 9 Статей у частині, що передбачає атрибуцію поведінки «неспроможній» державі, не можна ототожнювати з усіма ситуаціями неспроможності держави.

Підрозділ 4.3. «Дотримання стандартів «загального контролю» («overall control») та «ефективного контролю» («effective control») у контексті питання про атрибуцію державі поведінки, вчиненої під її контролем або керівництвом» присвячено особливим випадкам атрибуції державі поведінки недержавних осіб та утворень, вчиненої за вказівками (*instructions*), під керівництвом (*direction*) або контролем (*control*) держави.

Підкреслюється, що в кожній ситуації необхідно враховувати існування реального зв'язку між особою або групою, що вчиняє діяння, і апаратом держави. Для розв'язання дискусійного питання, чи повинна держава доказувати загальний або ефективний контроль над протиправною поведінкою недержавних акторів, проаналізовано рішення міжнародних судових органів (Міжнародного суду ООН, Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої республіки Югославія) і зроблено висновок, що кожен із стандартів має свої переваги і недоліки.

Установлено, що одна із основних проблем тесту «ефективного контролю» полягає в тому, що його застосування є перепорою для настання міжнародної відповідальності держави у результаті встановлення різних форм причетності цієї держави до діяльності недержавних осіб та утворень, зокрема, внаслідок здійснення впливу або надання всіх видів підтримки. Водночас більш м'який стандарт «загального контролю» може створювати ризик атрибуції державі поведінки, в якій вона безпосередньо не бере участі, надмірно «розширюючи» випадки міжнародної відповідальності держави за поведінку недержавних суб'єктів.

Обґрунтовується необхідність дотримання балансу між стандартами «загального» та «ефективного» контролю у справах про відповідальність держав за протиправну поведінку недержавних суб'єктів. Пропонується пом'якшення «суворих» критеріїв «ефективного» контролю та їх розширення для недопущення ухилення від міжнародної відповідальності за порушення міжнародно-правових зобов'язань.

У **підрозділі 4.4. «Атрибуція державі поведінки повстанських чи інших рухів»** проведено аналіз випадків атрибуції державі поведінки повстанських чи інших рухів, які згодом стають новим урядом держави або яким вдається створити нову державу, адже було б неприродно, якби новий режим або нова держава могли уникнути відповідальності за свою колишню поведінку.

Обґрунтовується, що атрибуція державі протиправних діянь, які вчинили повстанські чи інші рухи, зумовлюється наступністю, яка

визначається теорією «структурного» континуїтету і пояснює покладення на державу відповідальності за міжнародно-протиправні діяння, вчинені попередниками, їх однаковою юридичною природою.

Підкреслено, що поведінка повстанського або іншого руху, який не досяг успіху, не спричиняє міжнародної відповідальності держави, за винятком випадку, коли держава не дотримувалася зобов'язань *due diligence*.

Підкреслюється, що законність боротьби за незалежність повстанських та інших рухів не означає будь-якої безкарності за міжнародно-протиправні діяння, вчинені під час цієї боротьби. Повстанські та інші рухи, які борються за незалежність, мають права і зобов'язання за міжнародним правом незалежно від того, чи вони були визнані суб'єктом міжнародного права, і, зокрема, повинні брати на себе відповідальність за дії, вчинені особами, що входять до складу таких рухів. Проблема міжнародної відповідальності повстанських чи інших рухів, які не досягли перемоги, знаходиться за межами сфери дії Статей, які стосуються тільки міжнародної відповідальності держав.

У підрозділі 4.5. «Атрибуція поведінки, що визнається і приймається державою як власна: застосування концепції *ex post facto*» увагу зосереджено на питанні про атрибуцію державі поведінки недержавних акторів, яка не була і не могла бути атрибутована державі у момент вчинення, але яка розглядається як діяння цієї держави за міжнародним правом, якщо і тією мірою, якою ця держава згодом визнає і приймає таку поведінку як власну.

Ключове значення при застосуванні цього принципу має формула «визнає та приймає». Передовсім, йдеться про дії, які вчиняються після того, як відповідна протиправна поведінка мала місце. Якщо визнання і прийняття було обіцяно заздалегідь, то мова вже йде про надання допомоги та сприяння в здійсненні протиправного діяння. Крім того, вираз «визнає і приймає» дозволяє виявити різницю між випадками визнання і прийняття та випадками простої підтримки або схвалення.

Словосполучення «якщо і тією мірою, якою» означає, що поведінка недержавних осіб або утворень не може бути атрибутована державі інакше, як на підставі будь-якої іншої статті глави II Статей або в силу визнання і прийняття цієї поведінки державою; держава може визнати або прийняти поведінку тільки в певній частині; акт визнання та прийняття повинен бути чітким і недвозначним.

У контексті застосування ст. 11 Статей розглянуто проблему реалізації державою права на самооборону у зв'язку з протиправними діяннями недержавних утворень. Обґрунтувати можливість реалізації такого права держава може, зокрема, встановивши, що про факт вчинення нападу певними недержавними утвореннями була обізнана держава, з території якої діяло недержавне утворення, проте не вживала заходів для припинення протиправної поведінки, виправдовувала таку поведінку, або, принаймні, погоджувалася.

Розділ п'ятий «Особливості атрибуції державі поведінки приватних осіб та утворень за відсутності функціонального або фактичного зв'язку з державою» складається з трьох підрозділів, які присвячено теоретико-правовому обґрунтуванню міжнародної відповідальності держави за поведінку приватних осіб та утворень, питанню недотримання стандарту *due diligence* як підстави для міжнародної відповідальності держави за поведінку приватних суб'єктів, відповідній практиці міжнародних судових та квазісудових інституцій.

Підрозділ 5.1. «Атрибуція державі поведінки приватних осіб та утворень: доктринальні обґрунтування» містить аналіз доктринальних засад атрибутування державі поведінки приватних суб'єктів, які функціонально або фактично не пов'язані з державою.

Наголошується на активній участі у сучасних міжнародних відносинах, поряд із державами, нетрадиційних учасників, серед яких особливої уваги варті приватні особи та утворення, чиї діяння можуть призводити до порушення міжнародно-правових зобов'язань держав у різноманітних фундаментальних сферах життя. Згідно з теорією М. Ніколсона під назвою «парадокс участі», зростання рівня відкритості міжнародної системи для участі нових акторів сприяє зростанню хаотичності міжнародних відносин.

Досліджено історико-правові передумови закріплення положення про відповідальність держави за поведінку приватних акторів. Зазначено, що положення Статей 2001 р. не охоплюють випадки, коли приватна особа, поведінка якої суперечить міжнародно-правовим зобов'язанням держави, діє в повному відриві від держави і не існує ніякого зв'язку з носіями державних функцій для цілей атрибуції. Саме тому дедалі гострішим стає питання про те, якою мірою держави можуть і повинні брати на себе міжнародну відповідальність за дії приватних індивідів.

Встановлено, що держава може нести міжнародну відповідальність за наслідки поведінки приватних суб'єктів (не пов'язаних з державним апаратом), якщо вона не вжила необхідних заходів для запобігання порушенню міжнародно-правових зобов'язань як щодо інших держав, так і стосовно приватних осіб. Зроблено висновок, що атрибутування державі протиправної поведінки приватних акторів можливе лише тоді, коли це передбачено конкретною нормою міжнародного права.

У **підрозділі 5.2. «Недотримання стандарту *due diligence* у контексті питання про атрибуцію в міжнародному праві»** досліджено роль принципу *due diligence* при встановленні міжнародної відповідальності держави за поведінку приватних осіб, що порушує права та інтереси інших держав та індивідів за відсутності функціонального або фактичного зв'язку таких осіб з державою.

Зазначається, що при вчиненні приватними особами та утвореннями дій, що суперечать міжнародно-правовим зобов'язанням держави, державі атрибутується поведінка її власних органів за порушення стандарту *due*

diligence. У таких випадках протиправність поведінки держави полягає в бездіяльності її органів або здійсненні ними недостатньо активних і ефективних дій для припинення протиправної поведінки індивідів і юридичних осіб.

Окремо охарактеризовані позитивні зобов'язання держав у різних міжнародно-правових актах. Обґрунтовується застосування концепції «*drittwirkung*» при встановленні міжнародної відповідальності держав у зв'язку з поведінкою приватних осіб, які порушують права та інтереси інших приватних осіб, що підтверджує «горизонтальний ефект» прав людини.

Встановлено, що визначальною особливістю зобов'язань держави захищати права людини від порушень з боку недержавних акторів є їх обмежений характер, оскільки порушення може вчинятися незалежно від прагнення держави запобігти протиправному діянню та покарати за нього. Відповідальність покладається на державу лише тоді, коли дії її органів виходять за межі принципу «належного старання», у зв'язку з чим виникає питання про ступінь *due diligence*. Підкреслено, що застосування принципу *due diligence* значною мірою залежить від політичної волі держав.

У **підрозділі 5.3. «Міжнародна судова та квазісудова практика щодо застосування стандарту *due diligence* у справах про міжнародну відповідальність держав за поведінку приватних акторів»** проаналізовано рішення міжнародних арбітражів, міжнародних комітетів з прав людини ООН, Міжнародного суду ООН, Європейського суду з прав людини, Міжамериканського суду з прав людини щодо застосування стандарту *due diligence* з метою вирішення питання про міжнародну відповідальність держави за протиправну поведінку приватних суб'єктів, які не мають функціонального або фактичного зв'язку з державою.

Підкреслюється, що держави зобов'язані відповідно реагувати на потенційну або фактичну поведінку приватних осіб й організувати державний апарат так, щоб можна було забезпечити безперешкодну і повну реалізацію прав людини. На основі аналізу наявної міжнародної судової та квазісудової практики підтверджено застосовність підходу щодо відповідальності держави у зв'язку з поведінкою приватних акторів та атрибутування державі у таких випадках протиправної поведінки її державних органів.

Доведено, що міжнародні судові правозахисні органи розширили межі відповідальності держав при застосуванні міжнародних угод з прав людини. Зроблено висновок про значний потенціал концепції позитивних зобов'язань держави та, як наслідок, міжнародної відповідальності держав за протиправну поведінку приватних акторів, що порушує міжнародно-визнані цінності, оскільки держави матимуть стимул для запобігання таких поведінці шляхом зміцнення правової бази, що передбачає дотримання прав людини та основоположних свобод недержавними акторами.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове розв'язання наукової проблеми, що виявляється у розробці цілісної міжнародно-правової концепції атрибуції поведінки державі з метою подальшого притягнення держави до міжнародної відповідальності. Найсуттєвіші результати дослідження викладені у таких висновках:

1. Атрибуція як елемент міжнародно-протиправного діяння посідає ключове місце у категоріальному апараті права міжнародної відповідальності. Сучасні політико-правові реалії стали поштовхом для модифікації концепції «атрибуції» («*attribution*»). Запропонована міжнародно-правова концепція атрибуції поведінки державі ґрунтується на поєднанні двох взаємопов'язаних підходів: державно-орієнтованого та індивідуально-орієнтованого. Основою цих підходів є два фундаментальні критерії: статус суб'єкта діяння, яке суперечить міжнародно-правовим зобов'язанням держави (державні або недержавні); зв'язок суб'єкта діяння, що суперечить міжнародно-правовим зобов'язанням держави, – з останньою (функціональний або фактичний).

2. Згідно з державно-орієнтованим підходом протиправна поведінка може бути атрибутована державі для цілей встановлення її міжнародної відповідальності, по-перше, при вчиненні протиправної поведінки державним органом, включаючи поведінку, вчинену з порушенням повноважень або їх перевищенням (*ultra vires*), – у такому разі зв'язок між державою та суб'єктом конкретної поведінки має функціональний характер; по-друге, при вчиненні протиправної поведінки особою чи утворенням, що не є державними, проте мають функціональний чи фактичний зв'язок з державою, зокрема, поведінка осіб або утворень, що здійснюють елементи державної влади; поведінка за відсутності або неспроможності офіційної влади; поведінка, що здійснюється під керівництвом або контролем держави та ін.

3. Сутність індивідуально-орієнтованого підходу розкривається у двох площинах: по-перше, коли протиправна поведінка приватних акторів може бути атрибутована державі для цілей встановлення її міжнародної відповідальності за відсутності функціонального або фактичного зв'язку таких акторів з державою у випадках, передбачених конкретною міжнародно-правовою нормою; по-друге, коли державі у зв'язку з протиправною поведінкою приватних акторів, функціонально чи фактично не пов'язаних з державою, атрибується поведінка державних органів за недотримання стандарту *due diligence*.

4. Під «атрибуцією» слід розуміти визнання дії чи бездіяльності державних або недержавних акторів діянням держави для встановлення її міжнародної відповідальності. Доцільно використовувати в науковому обігу сучасної вітчизняної доктрини міжнародного права замість терміна

«присвоєння» (рос. «присвоение») термін «атрибуція» (англ. «*attribution*»), що найбільш точно відображає сутність та характерні властивості такого правового явища, як визнання діянь державних та недержавних суб'єктів, зокрема приватних, діянням держави.

5. Серед ознак вини держави необхідно виділяти такі: вина як окремий інститут міжнародного права має свої особливості, пов'язані з особливістю самого міжнародного права та міжнародних відносин, на регулювання яких воно спрямоване; вина є проявом державної волі; вина держави не є психічним ставленням до вчинюваної поведінки; вина держави не ототожнюється з виною її окремих органів – законодавчих, виконавчих, судових, як центральних, так і місцевих; ступінь вини може мати суттєве значення для настання міжнародної відповідальності держави.

6. На підставі комплексного вивчення як класичних (теорія суб'єктивної відповідальності (*fault responsibility*)), теорія об'єктивної відповідальності (*objective responsibility*), так і неklasичних (компромісних) теорій (еклектичний підхід, теорія «належної обачності» («*due diligence*»)) щодо розуміння категорії «вина» в міжнародному праві стверджується, що вина визнається обов'язковим елементом міжнародно-протиправного діяння держави лише тоді, коли це регламентовано конкретною первинною нормою міжнародного права.

7. Теорії об'єктивної відповідальності (*objective responsibility*) та абсолютної відповідальності (*sine delicto liability*) мають самостійний характер у міжнародному праві. Об'єктивна відповідальність (*objective responsibility*) настає за вчинення міжнародно-протиправного діяння, у результаті якого було завдано шкоду міжнародно-визнаним цінностям, незалежно від наявності вини держави. Абсолютна відповідальність (*sine delicto liability*) настає за спричинення шкоди міжнародно-визнаним цінностям у результаті правомірної з точки зору міжнародного права поведінки.

8. Основними критеріями розмежування між теоріями абсолютної відповідальності (*sine delicto liability*) та об'єктивної відповідальності (*objective responsibility*) є такі: 1) фактичні підстави (у випадку відповідальності за правомірну діяльність фактичною підставою є не діяння держави, а незалежна від неї подія, що призвела до завдання шкоди міжнародно-визнаним цінностям; об'єктивна відповідальність передбачає атрибутування державі протиправної з точки зору міжнародного права поведінки незалежно від наявності чи відсутності її вини); 2) юридичні підстави (абсолютна відповідальність виникає виключно на підставі певної міжнародної угоди. Форма закріплення міжнародно-правового зобов'язання у випадку об'єктивної відповідальності може бути різною (міжнародний договір, міжнародний звичай, акти міжнародних організацій, односторонні акти держав, судові рішення тощо); 3) вид спричинюваної шкоди (в результаті правомірної діяльності заподіюється тільки матеріальна

шкода, адже держава не зазіхає на честь, гідність інших суб'єктів міжнародного права; за наявності міжнародно-протиправного діяння заподіюється як матеріальна, так і нематеріальна шкода; 4) необхідність відшкодування спричиненої шкоди (абсолютна відповідальність передбачає необхідність відшкодування шкоди; наявність непереборної сили як обставини, що виключає протиправність діяння (глава 5 Статей про відповідальність держав 2001 р.) означає неможливість притягнення держави до відповідальності, і, отже, відсутність обов'язку відшкодування шкоди); 5) реакція міжнародної спільноти на завдану шкоду внаслідок протиправної чи правомірної діяльності.

9. Для застосування основного правила атрибуції, згідно з яким поведінка органу держави розглядається як діяння цієї держави, незалежно від функції, яку він виконує, і незалежно від рівня управління, виокремлено фактори, які впливають на визначення державного органу як такого: класифікація відповідно до законодавства держави; виконання державних функцій; суб'єкт, що призначає на посаду; наявність контролю з боку держави; перебування утворення в державній власності; участь держави у фінансуванні діяльності утворення.

10. Прийняття органом законодавчої влади неправомірного акту, що суперечить міжнародно-правому зобов'язанню держави або неприйняття, незмінення чи неанулювання певного закону, що перешкоджає здійсненню державою взятих на себе міжнародно-правових зобов'язань, є протиправною поведінкою держави за міжнародним правом. При вирішенні питання про те, чи достатньо для відповідальності держави одного лише факту прийняття законодавчим органом закону, що суперечить міжнародно-правому зобов'язанню держави, або ж відповідальність виникає лише в разі застосування такого закону, слід дотримуватися позиції, що вже саме прийняття законодавчим органом протиправного з точки зору міжнародного права акта породжує відповідальність держави; однак у разі закріплення у конкретному договорі інакших положень, пріоритет буде надаватися спеціальній нормі.

11. Положення, згідно з яким держава несе відповідальність за дії та бездіяльність усіх своїх виконавчих органів, незалежно від їх ієрархії, особливого значення набуває в сучасних умовах в контексті атрибуції державі протиправної поведінки її збройних сил. Вчинені проти України протиправні діяння збройних сил Російської Федерації повинні бути атрибутовані цій державі з метою притягнення до міжнародної відповідальності за порушення основоположних цінностей міжнародного права.

12. Слід розрізняти широке (*lato sensu*) та вузьке (*stricto sensu*) тлумачення терміна «*denial of justice*» («відмова у правосудді»). У широкому сенсі під «*denial of justice*» розуміють будь-які недоліки в організації або здійсненні судової функції, що містять порушення міжнародно-правового

зобов'язання держави, у вузькому сенсі – відмову судів розглядати справу або виносити рішення або затягування винесення рішення по справі, що становить порушення міжнародно-правових зобов'язань держави.

13. Для атрибутування приймаючій державі протиправної поведінки органу, наданого в розпорядження направляючою державою, умова здійснення елементів державної влади не є достатньою. Необхідно, щоб орган функціонував не тільки «від імені» приймаючої держави, він повинен також формувати частину механізму цієї держави, діяти за її вказівками, і водночас не діяти в інтересах направляючої держави.

14. Діяння державних органів, вчинені з порушенням повноважень або їх перевищенням (*ultra vires*) тягнуть за собою відповідальність держави, навіть якщо на це не було спеціального дозволу. Цей принцип покликаний сприяти посиленню контролю держави за функціонуванням своїх органів, припиненню спроб держав-делінквентів виправдати свою протиправну поведінку та ухилитися від міжнародної відповідальності з посиланням на діяння органів *ultra vires*. Ключовим при застосуванні правила, передбаченого ст. 7 Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р. є питання про те, чи було відповідне діяння скоєно цим органом офіційно. При цьому необхідно розмежовувати випадки, коли державні органи перевищують свою компетенцію і випадки, коли вони діють як приватні, що породжує, безумовно, складнощі на практиці.

15. Необхідно розрізняти вузьке та широке значення терміна «уповноваження» у контексті застосування правила про атрибуцію державі поведінки недержавних суб'єктів, уповноважених здійснювати елементи державної влади. Вузьке розуміння передбачає наявність спеціального закону держави, що надає державні повноваження особі. У широкому значенні, що є більш прийнятним, категорія «уповноваження» означає право державного органу відповідно до чинного законодавства делегувати свої функції певним утворенням. Застосування цього правила ускладнене, по-перше, розпливчастим поняттям державної влади, і по-друге, невизначеністю діапазону і характеру послуг, які вважаються державними. Міжнародна судова практика свідчить, що під внутрішніми «державними функціями» слід розуміти проведення державної політики (наприклад, у галузі енергетики та економіки), підтримання правопорядку, конфіскацію майна, здійснення імміграційних, санітарних та митних повноважень.

16. Положення ст. 9 Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння у тій частині, що передбачає атрибуцію поведінки «неспроможній» державі, не можна ототожнювати з усіма ситуаціями неспроможності держави, бо три умови (поведінка повинна бути ефективно пов'язана зі здійсненням елементів державної влади; поведінка повинна здійснюватися за відсутності або неспроможності офіційної влади; повинна мати місце ситуація, що потребує здійснення таких елементів влади) не можуть застосовуватися до кожного з таких випадків.

Так, відповідно до ст. 9 Статей, протиправна поведінка повинна здійснюватися окремими недержавними суб'єктами, однак неспроможні держави у багатьох випадках характеризуються боротьбою за владу між урядами *de facto*, поведінка яких охоплюється ст. 4 Статей.

17. Аналіз практики міжнародних судових органів свідчить про відсутність одностайності щодо застосування стандартів «загального» («*overall control*») та «ефективного» («*effective control*») контролю у справах про відповідальність держав за поведінку недержавних суб'єктів. Одна із основних проблем тесту «ефективного» контролю полягає в тому, що його застосування є перепорою для настання міжнародної відповідальності у результаті встановлення різних форм причетності держави до діяльності недержавних акторів. Водночас більш м'який стандарт «загального» контролю може створювати ризик атрибуції державі поведінки, в якій вона не бере участі, надмірно «розширюючи» випадки міжнародної відповідальності. Доцільним убачається пом'якшення «суворих» критеріїв «ефективного» контролю та їх розширення для недопущення ухилення від міжнародної відповідальності.

18. У разі перемоги повстанського чи іншого руху в державі, проти якої була спрямована боротьба, відбуваються радикальні зміни, внаслідок чого постає питання про наступність та зміну ідентичності. Шляхом аналізу існуючих у міжнародній доктрині теорій, які обґрунтовують континуїтет між повстанським чи іншим рухом і новою державою (теорія континуїтету уряду, теорія законності боротьби, теорія «відновлення» держав, «органічна» або «структурна» теорія континуїтету), встановлено, що саме наступність, за теорією «структурного» континуїтету, є основою для атрибуції державі діянь, які вчинили повстанські чи інші рухи у процесі боротьби. Важливо, що передача міжнародної відповідальності згідно з вищезазначеною теорією базується виключно на механізмах державної відповідальності, а не на правилах правонаступництва держав.

19. Для реалізації потерпілими державами права на самооборону особливе значення має застосування ст. 11 Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, що сприяє встановленню міжнародної відповідальності держави за відповідну протиправну поведінку недержавних суб'єктів за умови дотримання критеріїв, передбачених названою статтею. Водночас, враховуючи вимоги ясності та недвозначності визнання, на практиці важко знайти докази для підтвердження принципу визнання, що ускладнює власне атрибуцію державі протиправної поведінки недержавних акторів.

20. Атрибуція державі протиправної поведінки приватних акторів, що суперечить міжнародно-правовим зобов'язанням держави, за відсутності функціонального чи фактичного зв'язку таких суб'єктів з державою, можлива лише тоді, коли це прямо передбачено нормою міжнародного права. В усіх інших випадках атрибуція державі протиправної поведінки

приватних суб'єктів за відсутності будь-якого значимого для цілей атрибуції зв'язку таких суб'єктів з державою є необґрунтованою та суперечить основним постулатам права міжнародної відповідальності. Державі у зв'язку з поведінкою приватних акторів атрибутується поведінка її державних органів за порушення стандарту *due diligence*.

21. Принцип *due diligence* є одним із дієвих інструментів, що сприяє забезпеченню інтересів міжнародного співтовариства у підтриманні стабільності на міжнародній арені, включаючи дотримання прав та свобод окремих осіб, що постраждали від порушень з боку приватних акторів, та спонукає держави до вчинення дій для попередження порушення визнаних міжнародних цінностей не лише державними інституціями, а й приватними особами та утвореннями.

22. Міжнародні судові та квазісудові органи розширили межі відповідальності держав при застосуванні міжнародних угод з прав людини. Тенденції встановлення міжнародної відповідальності держав у зв'язку з поведінкою приватних осіб, що порушує міжнародно-визнані цінності, сприяє, зокрема, розвиток концепції позитивних зобов'язань, адже ефективне здійснення основоположних прав і свобод людини не тільки залежить від виконання державою своїх зобов'язань із невтручання, а й може потребувати вжиття низки позитивних заходів захисту навіть у сфері міжособистісних відносин.

23. Міжнародно-правові відносини, постійно ускладнюючись, визначають в умовах сьогодення зростаючу потребу у чіткому формулюванні та конкретизації норм, які регулюють визнання поведінки держави такою, що суперечить міжнародно-правовим зобов'язанням самої держави, та прийняття універсальної конвенції про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння. Активна діяльність на міжнародній арені недержавних, зокрема приватних акторів, що порушує міжнародно-визнані цінності і спричиняє дестабілізацію міжнародної системи, свідчить про відхід від традиційного державо-центричного світу і потребує адекватної реакції міжнародного співтовариства на нові виклики. Глибоке та комплексне дослідження особливостей атрибутування державі протиправних діянь державних та недержавних, зокрема приватних суб'єктів, є абсолютно необхідним для вдосконалення механізму міжнародної відповідальності та підвищення ефективності функціонування міжнародного права.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Андрейченко С. С. Концепція атрибуції поведінки державі в міжнародному праві : монографія / С. С. Андрейченко. – О. : Фенікс, 2015. – 578 с.

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Нестеренко С. С. Щодо питання про кодифікацію права міжнародної відповідальності / С. С. Нестеренко // Актуальні проблеми держави та права : зб. наук. пр. – О. : Юрид. літ., 2011. – Вип. 57. – С. 522–528.

2. Нестеренко С. С. Кодифікація норм про відповідальність міжнародних організацій / С. С. Нестеренко // Актуальні проблеми держави та права : зб. наук. пр. – О. : Юрид. літ., 2011. – Вип. 59. – С. 64–69.

3. Нестеренко С. С. Міжнародне співробітництво у боротьбі зі злочинністю та права людини / С. С. Нестеренко // Актуальні проблеми держави та права : зб. наук. пр. – О. : Юрид. літ., 2011. – Вип. 58. – С. 185–192.

4. Нестеренко С. С. Принцип «*due process of law*» у міжнародному кримінальному праві / С. С. Нестеренко // Актуальні проблеми держави та права : зб. наук. пр. – О. : Юрид. літ., 2011. – Вип. 62. – С. 379–385.

5. Андрейченко С. С. Лихо як обставина, що виключає протиправність діяння держав / С. С. Андрейченко // Український часопис міжнародного права. – 2013. – № 2. – С. 24–28.

6. Андрейченко С. С. Питання вини держави в контексті тлумачення первинних міжнародно-правових норм / С. С. Андрейченко // Право і суспільство. – 2014. – № 5. – С. 3–8.

7. Андрейченко С. С. Вина держави і принцип «*due diligence*» в праві міжнародної відповідальності / С. С. Андрейченко // Юридичний науковий електронний журнал. – 2014. – № 4. – С. 229–231.

8. Андрейченко С. С. Поняття «ставлення у вину» («*imputability*») та «присвоєння» («*attribution*») у міжнародному праві / С. С. Андрейченко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2014. – № 9 (вересень). – С. 167–172.

9. Андрейченко С. С. Присвоєння державі поведінки *ultra vires* її органів / С. С. Андрейченко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2014. – Випуск 28. – Том 3. – С. 163–166.

10. Андрейченко С. С. Категория «вина» в международном праве / С. С. Андрейченко // Актуальні проблеми держави та права : зб. наук. пр. – О. : Юрид. літ., 2014. – Вип. 71. – С. 135–140.

11. Андрейченко С. С. Концепция абсолютной ответственности в международном праве / С. С. Андрейченко // Юридичний вісник. – 2014. – № 3. – С. 114–119.

12. Андрейченко С. С. Вплив вини на тяжкість та наслідки міжнародно-протиправного діяння // С. С. Андрейченко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2014. – Вип. 3. – С. 53–61.

13. Андрейченко С. С. Присвоєння державі протиправної поведінки приватних осіб : застосування концепцій «загального» та «ефективного» контролю / С. С. Андрейченко // Митна справа. – 2014. – № 5 (95), част. 2, кн. 2. – С. 249–255.

14. Андрейченко С. С. Міжнародно-правові зобов'язання держав щодо забезпечення захисту у практиці міжнародних правозахисних органів / С. С. Андрейченко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція. – 2014. – № 10 (1). – Том 2. – С. 144–147.

15. Андрейченко С. С. Категория «вменение» в праве международной ответственности / С. С. Андрейченко // Український часопис міжнародного права. – 2014. – № 4. – С. 234–239.

16. Андрейченко С. С. Присвоєння державі протиправної поведінки повстанського руху у випадку створення ним нового уряду / С. С. Андрейченко // Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Правознавство. – 2014. – Т. 19. – Вип. 3(24). – С. 94–102.

17. Андрейченко С. С. Теория субъективной ответственности в международно-правовой доктрине / С. С. Андрейченко // *Leges et Vita*. – 2014. – № 5/2. – С. 8–11.

18. Андрейченко С. С. Застосування стандарту «*due diligence*» в міжнародній судовій практиці / С. С. Андрейченко // *Jurnalul juridic national : teorie și practică*. – 2014. – № 4 (8). – С. 198–203.

19. Andreichenko S. Violation of international legal obligation to protect as the basis of international responsibility of states for the conduct of private individuals / S. Andreichenko // *European political and law discourse*. – 2014. – Vol. 1. – Issue 5. – P. 7–14.

20. Andreichenko S. S. Attribution de jure : the exercise of non-state actors elements of “governmental authority” / S. S. Andreichenko // *Visegrad journal on human rights*. – 2014. – № 2. – P. 7–13.

21. Андрейченко С. С. Присвоєння державі поведінки судових органів з метою встановлення міжнародної відповідальності / С. С. Андрейченко // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». – 2014. – Вип. 15. – С. 257–268.

22. Андрейченко С. С. Атрибуція державі поведінки осіб та утворень за відсутності або неспроможності офіційної влади / С. С. Андрейченко // Український часопис міжнародного права. – 2015. – № 1. – С. 58–65.

23. Андрейченко С. С. Присвоение государству противоправного поведения законодательных органов в целях международной ответственности [Електронний ресурс] / С. С. Андрейченко // Електронне

наукове фахове видання «Порівняльно-аналітичне право». – 2015. – № 1. – С. 335–338. – Режим доступу: http://www.par.in.ua/1_2015/100.pdf.

24. Андрейченко С. С. Поведінка приватних осіб та утворень у контексті міжнародної відповідальності держави : загальні доктринальні обґрунтування [Електронний ресурс] / С. С. Андрейченко // Журнал східноєвропейського права. Електронне науково-практичне фахове видання. – 2015. – № 17. – С. 45–52. – Режим доступу: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2015/07/andreichenko_17.pdf.

25. Андрейченко С. С. Ідентифікація поняття «державний орган» з метою атрибуції у міжнародному праві: постановка проблеми / С. С. Андрейченко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2015. – Вип. 3. – Том 3. – С. 179–183.

26. Andreichenko S. S. Attribution of conduct which is acknowledged and adopted by a state as its own : employing the conception *ex post facto* / S. S. Andreichenko // Visegrad journal on human rights. – 2015. – № 1. – P. 6–12.

Праці апробаційного характеру:

1. Нестеренко С. С. Международное сотрудничество в борьбе с дискриминацией неграждан / С. С. Нестеренко // Міжнародні читання, присвячені пам'яті професора Імператорського Новоросійського університету П. Є. Казанського : матер. Міжнар. конф. (м. Одеса, 22–23 жовтня 2010 р.). – О. : Фенікс, 2010. – С. 88–92.

2. Нестеренко С. С. Підстави невидачі як інструмент забезпечення принципу гуманності в інституті екстрадиції / С. С. Нестеренко // Вибрані роботи учасників II Міжнар. наук.-практ. форуму «Верховенство права та права людини» (м. Київ, 7–9 травня 2010 року). – К. : [б. в.]. – С. 120–123.

3. Нестеренко С. С. Принцип *non bis in edem* у міжнародному кримінальному праві / С. С. Нестеренко // Правове життя сучасної України : матер. Міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу (м. Одеса, 20–21 травня 2011 р.). Т. 1. – О. : Фенікс, 2011. – С. 335–337.

4. Нестеренко С. С. Обстоятельства, исключающие международную противоправность // С. С. Нестеренко // Міжнародні читання, присвячені пам'яті професора Імператорського Новоросійського університету П. Є. Казанського : матер. Міжнар. конф. (м. Одеса, 21–22 жовтня 2011 р.). – О. : Фенікс, 2011. – С. 45–48.

5. Нестеренко С. С. Відповідальність держав за порушення норм міжнародного гуманітарного права / С. С. Нестеренко // Міжнародне право : De Lege Praeterita, Instante, Future : матер. I Міжнар. конф. студентів, аспірантів та молодих науковців (м. Одеса, 24–25 листопада 2011 р.). – О. : Фенікс, 2011. – С. 9–10.

6. Нестеренко С. С. Згода як обставина, що виключає протиправність діяння держав / С. С. Нестеренко // Правове життя сучасної України : матер. Міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу (м. Одеса, 20–21 квітня 2012 р.). – Т. 1. – О. : Фенікс, 2012. – С. 359–361.

7. Андрейченко С. С. Контрмеры в современном международном праве / С. С. Андрейченко // Міжнародні читання, присвячені пам'яті професора Імператорського Новоросійського університету П. Є. Казанського : матер. Міжнар. конф. (м. Одеса, 2–3 листопада 2012 р.). – О. : Фенікс, 2012. – С. 25–28.

8. Андрейченко С. С. Концепция «целенаправленных» санкций в международном праве // С. С. Андрейченко // Міжнародне право : De Lege Praeterita, Instante, Future : матер. другої Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Одеса, 22–23 листопада 2012 р.). – О. : Юрид. літ., 2012. – С. 6–8.

9. Андрейченко С. С. Виды международно-правовой ответственности государств / С. С. Андрейченко // Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права : матер. Міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 30 листопада 2012 р.). – Т.1. – О. : Фенікс, 2012. – С. 404–406.

10. Андрейченко С. С. Пропорциональность как условие применения контрмер потерпевшим государством : матеріали наукових читань з сучасних проблем міжнародного права, порівняльного правознавства і права Європейського Союзу (м. Одеса, 7 лютого 2013 р.). – О. : Юрид. літ., 2013. – С. 18–20.

11. Андрейченко С. С. Международная ответственность за действия, не запрещенные международным правом / С. С. Андрейченко // Правове життя сучасної України : матер. Міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу (м. Одеса, 16–17 травня 2013 р.). – Т. 1. – О. : Фенікс, 2012. – С. 349–352.

12. Андрейченко С. С. Особливості застосування ситуації лиха у міжнародній практиці / С. С. Андрейченко // Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П. Є. Казанського : матер. четвертої Міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 8–9 лист. 2013 р.). – О. : Фенікс, 2013. – С.19–23.

13. Андрейченко С. С. Исключение ответственности государства в результате состояния бедствия / С. С. Андрейченко // Міжнародне право : De Lege Praeterita, Instante, Future : матер. третьої Міжнарод. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Одеса, 22 листопада 2013 р.). – О. : Юрид. літ., 2013. – С. 38– 40.

14. Андрейченко С. С. Вина как основание для ответственности государств за нарушение обязательств в сфере защиты прав человека / С. С. Андрейченко // Правове життя сучасної України : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої ювілею академіка С. В. Ківалова (м. Одеса, 16–17 травня 2014 р.). – Том 2. – Розділ 18. – О. : Юрид. літ., 2014. – С. 288–290.

15. Андрейченко С. С. Позитивні зобов'язання держав щодо захисту права на життя у практиці Європейського суду з прав людини / С. С. Андрейченко // Zbornik prispevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie

«Práva a slobody človeka a občana : mechanizmus ich implementácie a ochrany rôznych oblastiach práva» / Bratislava, Slovenská republika. – 19–20 septembra 2014 r. – S. 299–301.

16. Андрейченко С. С. Позитивні зобов'язання держав щодо права на захист від катувань або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання у практиці Європейського суду з прав людини / С. С. Андрейченко // Правові проблеми цивілізаційного вибору України : матер. круглого столу, присвяч. 10-річчю кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства (м. Одеса, 28 листопада 2014 р.). – О. : Фенікс, 2014. – С.166–170.

17. Андрейченко С. С. Недержавні актори та міжнародна відповідальність : відступ від державо-центристського підходу / С. С. Андрейченко // Zbornik prispevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie «Pravna veda a prax v tretom tisícročí» / Kosice, Slovenská republika. – 27-28 februar 2015 r. – S. 38–39.

18. Андрейченко С. С. Атрибуція поведінки в цілях міжнародної відповідальності держави : державно-орієнтований та індивідуально-орієнтований підходи / С. С. Андрейченко // Правові реформи в Україні : реалії сьогодення : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17–18 квітня 2015 р.). – Харків : ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2015. – С. 17–20.

19. Андрейченко С. С. Присвоєння державі протиправної поведінки повстанського чи іншого руху у випадку створення ним нової держави / С. С. Андрейченко // Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15–16 травня 2015 р.). – Т. 1. – О. : Юрид. літ., 2015. – С. 330–333.

20. Андрейченко С. С. Питання відповідальності держави за судові помилки в контексті розгляду проблеми атрибуції державі протиправної поведінки її судових органів / С. С. Андрейченко / Актуальні питання реформування правової системи України : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпропетровськ, 3–4 липня 2015 р. – Дніпропетровськ : ГО «Правовий світ», 2015. – С. 97–99.

21. Андрейченко С. С. Атрибуція державі бездіяльності державних органів : теоретико-практичні аспекти / С. С. Андрейченко // Державне регулювання суспільних відносин : розвиток законодавства та проблеми правозастосування : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 10–11 липня 2015 р.). – К. : Центр правових наукових досліджень, 2015. – С. 112–115.

22. Андрейченко С. С. Атрибуція федерації протиправної поведінки її суб'єктів з метою притягнення до міжнародно-правової відповідальності / С. С. Андрейченко // Правове регулювання суспільних відносин : актуальні проблеми та вимоги сьогодення : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 24–25 липня 2015 р. – Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2015. – С. 9–12.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Нестеренко С. С. Универсальная юрисдикция и вопросы экстрадиции / С. С. Нестеренко // Розбудова демократичного суспільства після Нюрнберзького трибуналу : зб. статей учасників Міжнар. конф. (м. Одеса, 22–23 жовтня 2010 р.) / Національний університет «Одеська юридична академія», Південний регіональний центр НАПрН України, Центр міжнародного права і правосуддя. – О. : Фенікс, 2010. – С. 189–197.
2. Нестеренко С. С. Тенденции развития института оказания правовой помощи по уголовным делам в 21 веке / С. С. Нестеренко // Альманах международного права. Вып. 2. – О. : Фенікс, 2011. – С. 284–293.
3. Нестеренко С. С. Принцип спеціальності у міжнародному кримінальному праві / С. С. Нестеренко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2011. – № 1. – С. 74–78.
4. Нестеренко С. С. Захист права на життя в екстрадиційній процедурі / С. С. Нестеренко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2011. – № 2. – С. 181–184.
5. Андрейченко С. С. Роль практики Европейского суда з прав людини у розвитку права на захист від катувань або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання / С. С. Андрейченко // Правовое обеспечение эффективного исполнения решений и применения практики Европейского суда по правам человека : сб. науч. ст. Междунар. науч.-практ. конф. (г. Одесса, 15 сентября 2012 г.). – О. : Фенікс, 2012. – С. 378–385.
6. Андрейченко С. С. Теорія об'єктивної відповідальності в міжнародному праві / С. С. Андрейченко // Сучасні тенденції міжнародних відносин : політика, економіка, право : зб. матер. III щорічної Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 25 квітня 2014 р.). – Львів : DPI, 2014. – С. 35–42.
7. Андрейченко С. С. Відповідальність держав за поведінку приватних осіб у практиці Європейського суду з прав людини / С. С. Андрейченко // Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини : матер. третьої Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19–20 вересня 2014 р.). – О. : Фенікс, 2014. – С. 171–181.
8. Андрейченко С. С. Международные экономические санкции : проблема соблюдения баланса между эффективностью и возможными негативными последствиями / С. С. Андрейченко // Ринкова економіка : сучасна теорія і практика управління. – Одеса, 2014. – Т.1. – № 2/2. – С. 159–167.

Навчальні посібники:

1. Международное право в вопросах и ответах : учебное пособие / Мельник С. Б., Аверочкина Т. В., Андрейченко С. С. [и др.] ; под общ. ред. С. Б. Мельник. – О. : Юрид. лит., 2013. – С. 102–118.

АНОТАЦІЯ

Андрейченко С. С. Міжнародно-правова концепція атрибуції поведінки державі. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право. – Національний університет «Одеська юридична академія». – Одеса, 2016.

Дисертація присвячена розробці цілісної міжнародно-правової концепції атрибуції державі поведінки державних та недержавних акторів. Основою концепції виступають два підходи: державно-орієнтований та індивідуально-орієнтований, при визначенні яких були застосовані критерій статусу суб'єкта діяння, яке суперечить міжнародно-правовим зобов'язанням держави (державні та недержавні), та критерій зв'язку суб'єкта діяння, що суперечить міжнародно-правовим зобов'язанням держави, – з такою державою (функціональний та фактичний). Акцентується на розумінні та співвідношенні категорій «атрибуція» («*attribution*»), «ставлення у вину» («*imputation*»), «вина» у міжнародно-правовій доктрині та практиці. Досліджуються класичні (теорія суб'єктивної відповідальності, теорія об'єктивної відповідальності) та некласичні (еклектичний підхід, теорія «належної обачності») концепції щодо розуміння вини держави. Встановлюються особливості міжнародно-правової регламентації та практики застосування правил атрибутування державі поведінки державних та недержавних, зокрема, приватних акторів в умовах сучасної політико-правової дійсності.

Ключові слова: поведінка держави, атрибуція, міжнародна відповідальність, вина держави, класичні та некласичні теорії вини держави, атрибуція поведінки державних та недержавних акторів, стандарт *due diligence*, міжнародна судова та квазісудова практика у сфері міжнародної відповідальності держав.

АННОТАЦИЯ

Андрейченко С. С. Международно-правовая концепция атрибуции поведения государству. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.11 – международное право. – Национальный университет «Одесская юридическая академия». – Одесса, 2016.

Диссертация посвящена разработке целостной международно-правовой концепции атрибуции государству поведения государственных и негосударственных акторов. Основой концепции являются два подхода: государственно-ориентированный и индивидуально-ориентированный, при определении которых были применены критерий статуса субъекта поведения, противоречащего международно-правовым обязательствам государств

(государственные и негосударственные), и критерий связи субъекта деяния, противоречащего международно-правовым обязательствам государства, – с таким государством (функциональная и фактическая). Акцентируется на понимании и соотношении категорий «атрибуция» («*attribution*»), «вменение в вину» («*imputation*»), «вина» в международно-правовой доктрине и практике. Исследуются классические (теория субъективной ответственности, теория объективной ответственности) и неклассические (эклектический подход, теория «должной осмотрительности») концепции понимания вины в международном праве. Определяются особенности международно-правовой регламентации и практики применения правил атрибутирования государству поведения государственных и негосударственных, в том числе, частных акторов в условиях современной политико-правовой действительности.

Ключевые слова: поведение государства, атрибуция, международная ответственность, вина государства, классические и неклассические теории вины государства, атрибуция поведения государственных и негосударственных акторов, стандарт *due diligence*, международная судебная и квазисудебная практика в сфере международной ответственности государств.

SUMMARY

Andreichenko S. S. International legal concept of attribution of conduct to the state. – Manuscript.

The thesis for Doctor of Law Degree by speciality 12.00.11 – International Law. – National University «Odessa Academy of Law». – Odessa, 2016.

The thesis is dedicated to developing the concept of *attribution* of the conduct of state and non-state actors to the state. Two approaches are the basis for the concept: the state focused one and the individual-based one in which definition the criterion of the status of the subject of conduct violating the international obligations of states (state and non-state) and the criterion of the way of connection of the subject of conduct with the state (functional and factual) have been applied.

According to the state focused approach the illegal conduct can be attributed to the state for determining its international responsibility, first, at committing of illegal conduct by a government body, including the conduct made with violation of powers or their excess (*ultra vires*). In this case the link between the state and the subject of some concrete conduct has a functional character; secondly, at committing of illegal conduct by a person or a formation which isn't the state, however having functional or actual links with the state, in particular, the conduct of persons or formations carrying out elements of governmental power; the conduct at absence or insolvency of the official power; the conduct carried out under the direction or control of the state, etc.

The individual-based approach is considered in two planes. First, the conduct of private actors who functionally or actually aren't connected with the state, can be attributed to the state in the cases directly provided by an international legal norm. Secondly, the state, in connection with the conduct of the private actors functionally or actually not linked with a government, is attributed the conduct of its own governmental bodies for non-compliance with the due diligence standard.

Specifics of fixing in the international legal doctrine and practice of the concept of «attribution» through its ratio with the categories «fault» and «imputation» have been brought to light. The definition of attribution as the recognition of an action or a divergence of state or non-state actors as an act of a state is provided for establishment of its international responsibility. Both traditional (the theory of subjective responsibility, the theory of objective responsibility) and compromising concepts (the eclectic approach, the theory of «*due diligence*»)) concerning understanding of the concept of fault in the international law have been investigated in details. It is proved that the fault as an obligatory element of an international-illegal act of a state is deemed legal only in the case when it is regulated by a concrete primary norm of the international law.

It is emphasized that for establishment of responsibility of the state for the conduct of individuals contradicting international obligations of states and the lack of the link that would be significant from the point of view of rules of attribution, it is necessary to use the special approach based on application of the due diligence standard. Practice of application of the principle of due diligence is one of effective tools that allows to realize the whole ensuring interests of the international commonwealth in maintenance of stability and tranquility on the international scene, including observance of the rights and freedoms of separate individuals which suffered from violations from private actors, and – at the same time, – to induce the states to committing of actions which will allow to warn and turn off violation of recognized international values not only by state institutions, but also by individuals and formations.

It has been proved that international judicial and quasijudicial authorities expanded limits of responsibility of states while applying international agreements on human rights. The tendency of establishment of the international responsibility of states in connection with conduct of individuals breaking international and recognized values, is promoted, in particular, by development of the concept of positive obligations: after all, the effective implementation of fundamental rights and freedoms of the person depends not only on performance of its own obligations by a state because of its non-interference, but it can also demand the use of a number of positive actions concerning protection even in the sphere of interpersonal relations.

Keywords: state conduct, attribution, international responsibility, state fault, classical and non-classical theory of state fault, attribution of conduct for public and private actors, due diligence standard, international judicial and quasijudicial practice in international State responsibility.

Підписано до друку 04.01.2016.
Формат 60х90/16. Ум.-друк. арк. 1,9. Наклад 100 прим.

Видавець і виготовлювач ПП «Фенікс»
Свідectво суб'єкта видавничої справи ДК У№ 1044 від 17.09.2002 р.
65009, м. Одеса, вул. Зоопаркова, 25. Тел. 7777-591.